

Sládek, Zdeněk

Czechosłowacka partia narodowo-demokratyczna (1918-1938)

Przegląd Historyczny 68/3, 513-539

1977

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

ZDENĚK SLÁDEK

Czechosłowacka partia narodowo-demokratyczna (1918 – 1938) *

Czechosłowacka partia narodowo-demokratyczna była jednym z elementów składowych burżuazyjnego systemu politycznego Republiki Czechosłowackiej. Swą polityką, a do pewnego stopnia również składem personalnym reprezentowała czeski kapitał przemysłowy, szczególnie zaś bankowy. W ramach czeskiego obozu mieszczańskiego (prócz narodowej demokracji należały do niego: Republikańska Partia Ludu Rolniczego i Drobного Chłopstwa [Republikánská strana zemědělského a malorolnického lidu], czyli agrariusze, związana z klerem katolickim Czechosłowacka Partia Ludowa [Československá strana lidová] oraz Czechosłowacka Rzemieślniczo-Kupiecka Partia Stanu Średniego [Československá živnostnicko-obchodnická strana středostavovská], zajmowała miejsce na skrajnej prawicy. Konsekwentnie występowała przeciw rewolucyjnemu ruchowi robotniczemu i przejawiała zdecydowanie wrogą postawę wobec Związku Radzieckiego. Jeden z elementów jej polityki stanowił również doprowadzony do skrajności nacjonalizm, będący ideologią hegemonii czeskiego kapitału w Republice Czechosłowackiej; szermując hasłami szowinistycznymi usiłowała też pozyskać warstwy ludowe. Już od pierwszych chwil istnienia narodowej demokracji w jej kołach kierowniczych występowały tendencje wrogie nie tylko rewolucyjnemu ruchowi robotniczemu, ale także systemowi demokracji burżuazyjnej. Logicznym produktem reprezentowanych przez tę partię interesów i poglądów na istotę władzy była początkowo stopniowa, a w latach trzydziestych coraz szybsza faszyzacja. W porównaniu z innymi czeskimi partiami mieszczańskimi i reformistycznymi narodowa demokracja była stronnictwem nielicznym. W burżuazyjnych koalicjach odgrywała jednak ważną rolę, a tym samym wywierała znaczny wpływ na kierunek rozwoju i losy pierwszej republiki.

W literaturze historycznej brak jest całościowego omówienia dziejów narodowej demokracji w pierwszej republice. Publikacje o działalności stronnictwa ogłoszone przez jego działaczy miały zadania propagandowe i można wykorzystać je tylko jako materiał¹. Omówienie niektórych wycinków dziejów narodowej demokracji można znaleźć w pracach syntetycznych burżuazyjnych historyków czechosłowackich (szczególnie w pracach Z. Tobolki, J. Opočenského, F. Peroutki, J. Werstadta, K. Krofty i in.). Prace te, jak również liczne publikacje związane z biografią J. Kramáře², stanowiły jeden ze składni-

* Tłumaczył Piotr Godlewski.

¹ Zob. m.in.: *Desetiletí Československé národní demokracie. Publikace k pražskému sjezdu strany 13. a 14. dubna 1929*, Praha 1929; Fr. Hodáč, *Deset let Národního sjednocení*, Praha 1935.

² Zob. bibliografia zamieszczona w studium K. Hermana i Z. Sládka, *Slovenská politika Karla Kramáře*, „Rozpravy CSAV”, Praha 1971.

ków walki ideologicznej oraz walki o władzę między tzw. zamkowym (tzn. związanym z prezydentem Masarykiem, a następnie Benešem) a kramarzowskim skrzydłem czechosłowackiej burżuazji; wspólną ich cechą był brak klasowej analizy działalności narodowej demokracji i całego systemu burżuazyjnej demokracji w Republice Czechosłowackiej. Z literatury zagranicznej trzeba wymienić studium H. Lemberga³, który omawia narodową demokrację jako jedną z tzw. konserwatywnych partii Republiki Czechosłowackiej. Jego ujęcie jest pod wieloma względami zbieżne ze spotykanym zazwyczaj w tzw. zamkowej historiografii burżuazyjnej.

Historiografia marksistowska zajmowała się narodową demokracją cmawiając całokształt międzywojennych dziejów Republiki Czechosłowacji, bądź też wybrane ich okresy lub zagadnienia⁴. Celem niniejszego studium jest całościowe przedstawienie rozwoju narodowej demokracji w okresie międzywojennym i poszerzenie w ten sposób analizy systemu politycznego pierwszej republiki.

*

Historia narodowej demokracji rozpoczyna się w istocie w okresie, kiedy przebieg pierwszej wojny światowej i rozwój sytuacji politycznej na ziemiach czeskich skłoniły przywódców stronnictw czeskich do akcentowania polityki radykalnej, tzw. antyaktywistycznej. Z nową orientacją wiązały się podejmowane w ciągu roku 1917 próby tworzenia nowych bloków i partii politycznych. Jednym z następstw owych przesunięć — i w znacznym stopniu jedynym — było założenie w lutym roku 1918 Czeskiej Demokracji Prawnopaństwowej [Česká státoprávní demokracie]. Partia ta powstała w wyniku połączenia stronnictwa młodoczeskiego (K. Kramář, A. Rašín, Fr. Sis, Fr. Mareš, Franta, Jar. Kvapil, B. Bečka, J. Metelka, B. Němec), Prawnopaństwowej Partii Postępowej [Státoprávní pckroková strana] (V. Dyk, A. Hajn, A. Kalina, K. S. Sokol, J. Škála), partii realistycznej (Fr. Drtina, J. Herben, J. Matoušek, J. Schieszl, P. Šámal) i partii ludowo-postępowej na Morawach (J. Budínský, K. Engliš, B. Klac, A. i J. Stránský)⁵.

Na czele nowej partii stanął K. Kramář, również inne kierownicze stanowiska w hierarchii partyjnej znalazły się przeważnie w rękach młodoczechów⁶. We wrześniu 1918 r. zebrał się zjazd ziemskich komitetów wykonawczych Czeskiej Demokracji Prawnopaństwowej z Czech i Moraw. Zadaniem jego było ustalenie koncepcji politycznej nowego stronnictwa z punktu widzenia dalszego rozwoju sytuacji. Przywódcy

³ H. Lemberg, *Die tschechoslowakischen Konservativen 1918—1938* [w:] *Aktuelle Forschungen um die Erste Tschechoslowakische Republik*, München — Wien 1969, s. 113 nn.

⁴ Najbliższe omawianego tematu jest wspomniane już studium K. Hermana i Z. Sládka o K. Kramáru. Ponadto: T. Vojtěch, *Politické názory Viktora Dyka*, „Československý časopis historický” 1973, nr 2; V. Peša, *K otázce počátku fašistického hnutí v českých zemích*, „Časopis Matice moravské” 1953, s. 210 nn.; zbiór *Príspevky k dejinám fašizmu v Československu a v Maďarsku*, Bratislava 1969.

⁵ Politycy ci podpisali proklamację powiadamiającą o utworzeniu stronnictwa narodowo-demokratycznego. Oprócz wymienionych ugrupowań do narodowej demokracji przyłączyła się również część staroczechów z L. Novákiem, V. Pospíšilem i J. Brabcem na czele. Zob. art. A. Hajna z okazji rocznicy utworzenia Czechosłowackiej Narodowej Demokracji („Národní listy” z 12 grudnia 1929).

⁶ Wiceprezesami byli J. Budínský, A. Hajn, A. Rašín i P. Šámal; sekretarzami: J. Matoušek, Fr. Sis, K. St. Sokol i J. Stránský (*Desetiletí Československé národní demokracie*, s. 13).

stronnictwa reprezentowali radykalizm w duchu tradycji młodoczeskich. Domagali się kategorycznie utworzenia samodzielnego państwa czechosłowackiego, nie precyzowali jednak, czy mają na myśli samodzielność w ramach Austro-Węgier, czy też poza nimi. Jednoznacznie natomiast wypowiedali się za porządkiem prywatnokapitalistycznym; jedynie z szeregów delegatów brneńskich wyszły propozycje reform społecznych.

W nowe życie państwowe Czechów i Słowaków narodowa demokracja wkroczyła z silnym poczuciem swego znaczenia. W Tymczasowym Zgromadzeniu Narodowym, utworzonym według klucza politycznego z 1911 r., była licznie reprezentowana⁷. W rządzie zasiadało z jej ramienia dwóch ministrów: A. Rašín kierował Ministerstwem Finansów, A. Stránský zaś — Ministerstwem Handlu. Na czele rządu stanął K. Kramář, w aureoli męczennika sprawy narodowej, przypomnianej raz jeszcze w związku z zamachem dokonany na niego w początkach 1919 r.

W marcu 1919 r. zebrał się I zjazd narodowych demokratów, który uchwalił przyjęcie nowej, ostatecznej już nazwy partii: Czechosłowacka Narodowa Demokracja [Československá národní demokracie]. Wiele uwagi poświęcono na zjeździe programowi stronnictwa. Określiło się ono jako partia narodowa, reprezentująca interesy całego narodu, demokratyczna i postępową. W sferze gospodarki opowiadało się za systemem demokracji gospodarczej, która miała utrzymać układ prywatnokapitalistyczny, ale łagodzić przeciwieństwa klasowe. W dokumencie programowym znalazł się nawet postulat uspołecznienia majątku o znaczeniu ogólnonarodowym, jak lasy, kopalnie, źródła lecznicze, koleje, huty i wielkie latyfundia. Zalecano popieranie zespołowych form gospodarowania — spółdzielni, a nawet głoszono hasło: „Kto nie pracuje, niech nie je!”. Zupełnie jednoznacznie wypowiedziała się Czechosłowacka Narodowa Demokracja przeciw socjalizmowi i rewolucji. Zarazem z jej programu wynikało, że przywódcy narodowych demokratów spodziewają się zyskać poparcie wszystkich warstw ludności — rolników, rzemieślników i kupców, niższych funkcjonariuszy, urzędników, nauczycieli, inteligencji i nawet robotników. Czechosłowacka Narodowa Demokracja miała stać się partią całego narodu, reprezentującą wszystkie klasy społeczne. W polityce zagranicznej opowiadała się po stronie zwycięskich mocarstw Ententy, a jednocześnie za ideą solidarności Słowian⁸.

Uchwalone przez I zjazd dokumenty programowe nosiły piętno czasów, w których powstały. Koncepcja partii całego narodu, zrzeszającej wszystkie klasy i warstwy, była anachronizmem już w latach przedwojennych. Postulaty reform socjalnych stanowiły odpowiedź na silne wrzenie społeczne, charakterystyczne dla okresu po uzyskaniu niepodległości. Oblicze klasowe Czechosłowackiej Narodowej Demokracji ujawniło się zresztą już wkrótce w praktyce politycznej. K. Kramář, który na początku 1919 r. wyjechał na paryską konferencję pokojową, gorliwie zabiegał o udział Czechosłowacji w interwencji antyradzieckiej⁹. Polityka ta, popierana przez czechosłowacką reakcję, wywoływała coraz silniejszy opór mas ludowych, którym przewodzili rewolucyjnie nastroszeni robotnicy — podobnie jak polityka finansowa A. Rašina, prowadzona

⁷ Na ogólną liczbę 270 członków Tymczasowego Zgromadzenia Narodowego narodowi demokraci mieli w nim 39 przedstawicieli.

⁸ *Program Československé národní demokracie schválený valným sjezdem strany dne 25. března 1919*, Praha 1919.

⁹ Szczegóły w: Z. Sládek, *K. Kramář a Rusko v roce 1919*, „Slovanské historické studie” t. IX, 1972, s. 145—198.

w interesie czeskiego wielkiego kapitału¹⁰. Czołowych działaczy Czechosłowackiej Narodowej Demokracji słusznie uważano za przedstawicieli burżuazji, pragnącej pchnąć lud czechosłowacki przeciwko siłom rewolucyjnym w Rosji, odpowiedzialnej za chaos gospodarczy i nędzę mas ludowych w kraju.

W tej sytuacji narastały konflikty między poszczególnymi ugrupowaniami koalicji rządowej. Przywódcy Czechosłowackiej Narodowej Demokracji wierzyli, że ich stronnictwo posiada szeroką bazę społeczną, i sami spowodowali kryzys gabinetowy, odwołując swoich ministrów. Jednakże w czerwcowych wyborach do rad gminnych Czechosłowacka Narodowa Demokracja uzyskała zaledwie 8,2% głosów. Była to niespodziewana klęska. Narodowa demokracja znalazła się w opozycji do nowego rządu koalicji „czerwono-zielonej” (tzn. złożonego z socjaldemokratów, socjalistów narodowych i agrariuszy — oraz z reprezentacji słowackiej).

K. Kramář po tej katastrofie zgorzkniał i chciał nawet wycofać się z działalności politycznej. Natomiast A. Rašín rzucił się w wir walki. W manifestie przed wyborami do Zgromadzenia Narodowego, rozpisany na kwiecień 1920 r., Czechosłowacka Narodowa Demokracja wzywała do boju przeciw siłom rewolucyjnym i postępowym: „W kwietniowych wyborach powszechnych rozstrzygnie się, czy republika wywalczona pracą, cierpieniem i krwią wszystkich warstw narodu ma stać się zdobyczą jednej klasy, sprowokowanej przez pozbawionych sumienia egoistów albo naiwnych marzycieli, rozpalonej ponętymi hasłami, źle zrozumianymi i niemożliwymi do urzeczywistnienia, czy też ma być troskliwą matką, jednakową miłością darzącą wszystkie swe dzieci”¹¹. Czechosłowacka Narodowa Demokracja domagała się zdławienia krajowego ruchu rewolucyjnego oraz walki z radziecką Rosją. Zapalczywie przeciwstawiała się nawiązaniu jakichkolwiek stosunków z władzami radzieckimi i z naciskiem przestrzegala przed handlem z RFSRR. Demagogicznie atakowała swą konkurentkę do władzy — koalicję czerwono-zieloną. Częścią tej walki był spór o tzw. ustawę językową. Pretekstem do podjęcia kampanii była dla narodowej demokracji kwestia, czy w ustawie ma być mowa o języku czechosłowackim jako o oficjalnym, czy — jak się domagała — państwowym. Istotą sporu był stosunek narodu czeskiego, jako panującego, do Słowaków, a zwłaszcza do niemieckiej i węgierskiej mniejszości narodowej. Innym elementem omawianej walki była kampania przeciw zamierzonemu podziałowi państwa na 21 okręgów (žup), gdyż realizacja tego projektu mogłaby utrudnić dominację czeskiej burżuazji na niektórych terenach zamieszkałych przez mniejszości. W toku tych zmagañ A. Rašín zwracał się do głównej ostoji Czechosłowackiej Narodowej Demokracji, tzn. do burżuazji, do której apelował aby nie bała się walczyć o władzę¹².

Jawnie klasowy charakter polityki Czechosłowackiej Narodowej Demokracji spowodował odpływ tych sił, które przybyły do partii po uzyskaniu niepodległości, zwabione hasłem „jedności narodowej” i nadzieją na reformy socjalne. Świadczą o tym wyniki wyborów parlamentarnych

¹⁰ A. Rašín, *Finanční a hospodářská politika československá do konce roku 1921*, Praha 1922.

¹¹ *Prameny k ohřasu Velké říjnové socialistické revoluce a vzniku ČSR. Boj o směr vývoje československého státu t. II: červenec 1919 — květen 1921*, Praha 1969, dok. nr 135 s. 120 nn.

¹² Státní ústřední archiv, Výstřížkový archiv MZV, (cyt. dalej SÚA, VA MZV), zesp. ČND, „Národní listy” z 10 lutego 1920.

z kwietnia 1920 r., w których narodowi demokraci otrzymali jeszcze mniej głosów (zaledwie 6,3% ogólnej liczby) niż w wyborach do rad gminnych w roku 1919. Z drugiej jednak strony do Czechosłowackiej Narodowej Demokracji zgłaszały akces ugrupowania, które burżuazyjna polityka tego stronnictwa nieodparcie przyciągała. Można tu wymienić m.in. opozycję agrarną, złożoną z kół obszarniczych, niezadowolonych z przygotowywania reformy rolnej¹³, zwolenników tzw. ruchu wszechsłowiańskiego, „kobiety husyckie”, prawicę legionową, antysemitów itd. Z tych kręgów zaczęło się już wkrótce rekrutować faszystowskie skrzydło partii.

Okres działalności Czechosłowackiej Narodowej Demokracji jako partii opozycyjnej zakończył się we wrześniu 1920 r. Po dymisji rządu koalicji czerwono-zielonej utworzono urzędniczy rząd J. Černego, którego głównym zadaniem miał być atak na ruch rewolucyjny w Republice Czechosłowackiej. Nad działalnością rządu czuwała tzw. „piątka” (nieformalny organ pięciu stronnictw: socjaldemokratów, socjalistów narodowych, agrariuszy, narodowych demokratów i ludowców), w której narodowych demokratów reprezentował A. Rašín. W ten sposób narodowi demokraci brali bezpośredni udział w kierowaniu działalnością rządu, który zdławił strajk generalny w grudniu 1920 r. i zapoczątkował falę represji wobec ruchu rewolucyjnego. We wrześniu 1921 r. miejsce rządu urzędniczego zajął parlamentarny rząd E. Beneša. Na wniosek Kramářa deputowani z Czechosłowackiej Narodowej Demokracji powzięli uchwałę, żeby ich partia uczestniczyła w koalicji rządowej — podkreślając zarazem, że rząd musi liczyć się ze zdaniem narodowych demokratów¹⁴. Członkiem rządu Beneša — a w 1922 r. A. Švehli — został A. Rašín, który na stanowisku ministra finansów energicznie bronił interesów czechosłowackiego wielkiego kapitału, zwłaszcza banków.

W owych latach kontynuowano rozbudowę organizacyjną stronnictwa. W roku 1921 odbył się ziemski zjazd działającej w łonie Czechosłowackiej Narodowej Demokracji organizacji rzemieślniczo-kupieckiej, a we wrześniu 1922 r. zwołano ogólnopanstwowy zjazd rzemieślników i kupców należących do tej partii¹⁵. W listopadzie 1921 r. odbył się roboczy zjazd zrzeszonych w narodowej demokracji robotników i niższych funkcjonariuszy¹⁶. Ugrupowania agrarne Czechosłowackiej Narodowej Demokracji, wywodzące się ze wspomnianej już opozycji Republikańskiej Partii Ludu Rolniczego, skupiły się w tzw. Czechosłowackiej Wspólnocie Chłopskiej [Československá rolnická jednota], której zjazd odbył się w maju 1922 r.¹⁷. Pod koniec roku 1922 Czechosłowacka Narodowa Demokracja podjęła próbę objęcia swymi wpływami Słowacji¹⁸. Również należący do Czechosłowackiej Narodowej Demokracji urzędnicy i nauczyciele utworzyli własne przedstawicielstwa na szczeblu ziemskim i centralnym (ogólnopanstwowym). Ponadto narodowi demokraci powołali do życia organizację młodzieżową, nazwaną Młode Pokolenie [Mladá generace]. Organizacja ta powstała już na początku 1918 r. a twórcami jej byli: Vl. Klíma, Fr. Polák, J. Renner i Fr. Toušek¹⁹.

¹³ *Desetiletí Československé národní demokracie*, s. 80.

¹⁴ SÚA, VA MZV, „Národní listy” z 2 grudnia 1921.

¹⁵ Tamże, z 12 czerwca 1922.

¹⁶ Tamże, z 4 listopada 1922.

¹⁷ Tamże, z 16 maja 1922.

¹⁸ Tamże, z 18 grudnia 1922.

¹⁹ *Desetiletí Československé národní demokracie*, s. 74 nn.

Rozwój form organizacyjnych sprzyjał stabilizacji partii i umacnianiu jej pozycji w różnych sferach życia politycznego. Zarazem jednak umożliwił pojawiającym się w łonie Czechosłowackiej Narodowej Demokracji siłom opozycyjnym, wykorzystywanie nowo tworzonych trybun i organizacji do propagowania własnej polityki. Przyczyną poważnego kryzysu był zwłaszcza stosunek Czechosłowackiej Narodowej Demokracji do zamkowego skrzydła burżuazji czechosłowackiej, szczególnie do T. G. Masaryka i E. Beneša. Bazę polityczną ugrupowań, które niechętnym okiem patrzyły na zaostrenie się stosunków między Kramářem i jego zwolennikami, a „Zamkiem”, stanowili zarówno dawni realisci, jak i morawskie skrzydło narodowej demokracji, w którego szeregach znaczne wpływy mieli działacze dawnej partii ludowo-postępowej; ta właśnie partia wysunęła kandydaturę Masaryka podczas wyborów do Rady Państwa przed pierwszą wojną światową. Już w maju 1920 r. morawsko-śląska organizacja Czechosłowackiej Narodowej Demokracji złożyła na ręce Centralnego Komitetu Wykonawczego skargę, w której protestowała przede wszystkim przeciwko stosunkowi kierownictwa partii do Masaryka i Beneša²⁰. Zwłaszcza J. Stránský wypowiadał się przeciw zerwaniu kierownictwa Czechosłowackiej Narodowej Demokracji z „zamkiem” i usiłował pozyskać dla swego stanowiska Młode Pokolenie²¹. We wrześniu 1921 r. ukonstytuowała się nawet w Pradze lewica Czechosłowackiej Narodowej Demokracji, na której czele stanął redaktor i późniejszy „zamkowy” historyk, J. Werstadt²². Z biegiem czasu spory przybierały na ostrości — np. ziemski zjazd Młodego Pokolenia w czerwcu 1921 r. odbył się mimo zakazu wydanego przez kierownictwo partii²³. Ziemski zjazd Młodego Pokolenia w Pradze potępił wprowadzenie zarządów, m.in. na temat wpływu wielkiego kapitału na politykę partii. Także inne zjazdy ziemskie, odbywające się jesienią 1921 r., nie obyły się bez sporów i konfliktów.

W marcu 1922 r. zebrał się II zjazd Czechosłowackiej Narodowej Demokracji. Choć spodziewano się poważnych kontrowersji, przebiegł on spokojnie i bez zatargów. Szczególnym zaskoczeniem było wystąpienie Stránskiego, który zaprzeczył istnieniu w partii poważnych rozbieżności i nawet polemizował z Masarykiem i Benešem. Duch zjazdu trafnie uchwycił w swym przemówieniu końcowym Kramář: „Widzę w zjeździe coś więcej niżli tylko zjazd partii, mianowicie przejaw tego, co tak charakterystyczne dla naszej, czeskiej społeczności, przejaw nieuniknionego wytrzeźwienia. Zjazd nasz oznacza zwrot, że tak powiem, ku myśleniu kategoriami polityki. Na pierwszym zjeździe mieliśmy głowy pełne idei, o których sądziliśmy, że nieomal przeobrażą nasz czeski zjazd, mieliśmy w duszach nadzieje, o których myśleliśmy, że muszą spełnić się dokładnie tak samo, jak spełnił się nasz sen o wolności — i wskutek tego niezbyt liczyliśmy się z rzeczywistością. Również my pozwoliliśmy, aby porwał nas potężny nurt światowy. W naszym programie z pewnością znajdują się rzeczy, które były oczywiście wytłumaczalne w ówczesnej atmosferze, ale które dziś, w trudnych warunkach, wymagają pewnych korektur”²⁴. Jako konkretne przykłady Kramář wymienił trudności

²⁰ SÚA, VA MZV „Čas” z 21 stycznia 1921.

²¹ Tamże, „Ládvé noviny” z 21 lutego 1920.

²² *Souhrnná týdenní hlášení presidia zemské správy politické v Praze o situaci v Čechách 1919—1920*, Praha 1959, s. 276.

²³ SÚA, VA MZV, „Národní listy” z 26 czerwca 1921.

²⁴ „Národní listy” z 27 marca 1922.

finansowe skarbu państwa, dyskusję w sprawie rozdziału Kościoła od państwa oraz zmianę sytuacji międzynarodowej, będącą konsekwencją zwycięstwa władz radzieckich nad siłami interwentów. Istota sprawy polegała jednakże na tym, że Czechosłowacka Narodowa Demokracja wyrzekła się na II zjeździe grzechów młodości i oświadczyła otwarcie, że zrezygnowała z pierwotnego programu częściowych reform socjalnych. Przeciwnie, okrzyknęła jako stronnictwo konserwatywne, reakcyjne, którego celem było utrwalanie sytuacji, jaka wytworzyła się po zgnieceniu ruchów rewolucyjnych i ruchów na rzecz zdobyczy socjalnych oraz forsowanie interesów czeskiej burżuazji, zwłaszcza jej skrzydła finansowego²⁵.

Wydarzenia roku 1922 ponownie zaktywizowały kierownictwo Czechosłowackiej Narodowej Demokracji w kwestii stosunku Czechosłowacji do radzieckiej Rosji. Bodźcem do podjęcia kampanii stały się przygotowania do konferencji genueńskiej, jak i sam jej przebieg. Konferencja miała doprowadzić do konfrontacji rządu radzieckiego z jednolitym blokiem mocarstw kapitalistycznych i zmusić go do zasadniczych ustępstw. Traktat między Niemcami a RFSRR, podpisany w Rapallo 16 kwietnia 1922 r., pokazał jednak, że zamysł ten był nierealny. W nowej sytuacji przed polityką czechosłowacką zarysowały się dwa podstawowe warianty dalszego postępowania: jednym był przykład Niemiec, które unormowały stosunki dyplomatyczne z radziecką Rosją i przygotowywały się do utrzymywania z nią zakrojonych na szeroką skalę stosunków gospodarczych. Drugim była kontynuacja politycznego i gospodarczego bojkotu RFSRR.

Kierownictwo Czechosłowackiej Narodowej Demokracji opowiedziało się za wariantem drugim. W odczytach stanowiących reakcję na wypadki w Genui Kramář nakreślił apokaliptyczną wizję połączenia się dwóch nieprzejednanych wrogów Słowian: Niemców i bolszewików. Głosił nieubłagany bojkot radzieckiej Rosji, a na użytek praktyki politycznej proponował, ażeby rząd czechosłowacki układał swe stosunki z innymi państwami kapitalistycznymi w zależności od tego, jaką zajmują postawę wobec RFSRR²⁶.

Polityka bojkotu nie spotkała się jednak ze zrozumieniem w środowisku czechosłowackich przemysłowców, którzy z niepokojem obserwowali dążenia konkurencji zagranicznej — zwłaszcza niemieckiej — do rozwijania stosunków handlowych z RFSRR. Przemysł czechosłowacki znajdował się przy tym w bardzo ciężkiej sytuacji. Jest paradoksem, że stało się tak w znacznej mierze w wyniku działalności czołowego przedstawiciela narodowej demokracji, Rašina, który po swym powrocie na fotel ministra finansów zapoczątkował systematyczną politykę deflacyjną. Prowadziła ona wprawdzie do wzrostu kursu korony i ułatwiała transakcje finansowe wielkim czechosłowackim bankom, rujnowała jednakże czechosłowacki eksport. Sam Rašín był zresztą raczej tylko konsekwentnym realizatorem tej polityki niż jej autorem. Za miarodajny autorytet w sprawach dotyczących działalności Ministerstwa Finansów uważał generalnego dyrektora Banku Drobnych Przedsiębiorców [Živnobanka, właściwie Živnostenská banka] J. Preissa, i jego *credo* można by

²⁵ Na zjeździe wybrano kierownictwo w następującym składzie: prezes — K. Kramář, wiceprezesi — J. Brabec, K. Engliš, A. Hajn, sekretarze — J. Matoušek, J. Stránský, referent polityczny — L. Rašín, referent finansowy — B. Bečka (*Desetiletí Československé národní demokracie*, s. 19 n.).

²⁶ K. Kramář, *Pět přednášek o zahraniční politice*, Praha 1922.

ując w słowach: co dobre dla Żivnobanki, to dobre też dla państwa czechosłowackiego. Po śmierci Rašina ministrem finansów został w lutym 1923 r. B. Bečka, czołowy członek kierownictwa Czechosłowackiej Narodowej Demokracji i prezes rady nadzorczej Żivnobanki, który kontynuował politykę deflacyjną²⁷.

Odczuwając dotkliwie skutki światowego kryzysu i deflacji, przemysł Republiki Czechosłowackiej rozpaczliwie szukał wyjścia z trudności i wykazywał wielkie zainteresowanie handlem z RFSRR²⁸. Kierownictwo Czechosłowackiej Narodowej Demokracji nie mogło ignorować głosu przemysłowców, którzy mieli wydatny udział w finansowaniu partii — toteż zdecydowało się na kompromis. Przedstawiciel narodowych demokratów w koalicyjnej „piątce” wyraził zgodę na zawarcie układu handlowego z RFSRR. Układ ten, podpisany 5 czerwca 1922 r.²⁹, regulował zarazem stosunki dyplomatyczne między obu krajami na zasadzie wzajemnego uznania *de facto*. W życie wprowadziło go rozporządzenie rządu, gdyż Czechosłowacka Narodowa Demokracja kategorycznie odmówiła ratyfikowania układu w Zgromadzeniu Narodowym. Rašin odmówił również udzielenia handlowi z RFSRR gwarancji państwowych. Pod adresem przemysłowców, którzy domagali się takich gwarancji, oświadczył: „A bijcie się tam sami”³⁰.

Kierownictwo Czechosłowackiej Narodowej Demokracji zajęło w całej tej sprawie postawę typową dla swoich obyczajów. W organie koalicyjnym („piątce”) i w rządzie wyraziło co prawda zgodę, publicznie jednak w gwałtownych słowach atakowało kontakty z rządem radzieckim i Ministerstwo Spraw Zagranicznych. Na jednym z zebrań Czechosłowackiej Narodowej Demokracji Kramář powiedział: „Nie rozumiem zasady porozumiewania się zawsze i wszędzie. Wierzę, że są sprawy, kiedy każdy polityk i każdy rząd musi powiedzieć «nie». Myślę, że w odniesieniu do wszelkich rokowań musi obowiązywać przede wszystkim jedna kwestia, mianowicie kwestia moralności, kwestia cywilizacji i prawdziwego humanizmu”³¹. Napaści Kramářa na Ministerstwo Spraw Zagranicznych i na zamkowe skrzydło czechosłowackiej burżuazji, ujęte w formę „Odczytów o polityce zagranicznej”, spowodowały polemikę, która pozwala zorientować się w głównych konturach ideologicznego i politycznego sporu na temat okoliczności powstania niepodległej Czechosłowacji, z czym obie konkurencyjne ekipy wiązały swoje prawa i aspiracje do kierowniczej pozycji w państwie³². O ile grupa Masaryka i Beneša podkreślała decydujące znaczenie mocarstw Ententy i ruchu wyzwolenczego na emigracji (tzn. pod ich kierownictwem), o tyle Kramář główną rolę przypisywał carskiej Rosji i burżuazyjnemu ruchowi niepodległościowemu działającemu w kraju. Dyskusja o znaczeniu 28 października, tocząca się od początków lat dwudziestych, była więc jedną z płaszczyzn sporu o to, kto winien znajdować się u władzy.

Kierownictwo Czechosłowackiej Narodowej Demokracji nadal rozbudowywało w owych latach swoje organizacje. Szczególnie wytrwale starało się zapaść korzenie w Słowacji, gdzie opierało się na środowiskach nacjonalistycznych skupionych wokół Słowackiej Rady Narodowej

²⁷ F. Peroutka, *Budování státu t. V*, s. 2710 n.

²⁸ Zob. Z. Sládek, *Hospodářské vztahy ČSR a SSSR, 1918—1938*, Praha 1971, s. 51 n., 59 n.

²⁹ SÚA, VA MZV, „České slovo” z 6 czerwca 1923.

³⁰ Z. Sládek, *Hospodářské vztahy*, s. 60.

³¹ SÚA, VA MZV, „Národní listy” z 2 czerwca 1922.

³² Tamże, „Čas” z 6 sierpnia 1922; „Národní listy” z 24 i 25 sierpnia 1922.

[Slovenská národná rada — organ narodowy istniejący od jesieni 1918 r. do stycznia 1919 r.]. Na czele tego ugrupowania stali M. Dula, E. Stodola i M. Ivanka³³. Poza tym liczyło na pracujących w Słowacji urzędników narodowości czeskiej. Założycielskie zebranie Czechosłowackiej Narodowej Demokracji w Słowacji odbyło się w grudniu 1922 r. w Bratysławie. W ciągu 1923 r. powstały organizacje narodowych demokratów także w innych miastach słowackich. Na słowackiej wsi narodowi demokraci zakładali tzw. Wspólnoty Gospodarzy [Gazdovské jednoty]. Pierwszy ziemski zjazd Czechosłowackiej Narodowej Demokracji w Słowacji zebrał się w listopadzie 1924 r. Przy tej okazji Kramář odbył podróż propagandową po słowackich miastach³⁴.

Dążenie Czechosłowackiej Narodowej Demokracji do objęcia swą działalnością Zakarpaczką Ukrainę (zwaną wówczas Rusią Podkarpaczką) natrafiało na liczne przeszkody. Obok nacjonalizmu czeskiego należało do nich również niezrozumienie istoty kwestii narodowej na tym terenie. Narodowa demokracja uważała ludność miejscową za „gałąź narodu rosyjskiego”, energicznie propagowała rusyfikację szkolnictwa i urzędów³⁵ — i wierna tej postawie, usiłowała utworzyć blok polityczny z miejscowymi rosyjskimi ugrupowaniami politycznymi³⁶. Taka polityka nie mogła jednak doprowadzić do większych sukcesów wśród tamtejszej ludności, a z kolei wpływy narodowych demokratów wśród czeskich urzędników były bardzo niewielkie³⁷.

Interesujące jest, że Czechosłowacka Narodowa Demokracja starała się zdobyć pozycje również wśród robotników. W lutym 1924 r. zorganizowała zjazd tzw. Narodowego Zrzeszenia Organizacji Związków Zawodowych [Národní sdružení odborových organizací]³⁸, na którego czele stał J. Hudec. Narodowe Zrzeszenie składało się ze 102 związków. Największe wpływy miało w czeskim zagłębiu węglowym, w fabrykach włókienniczych w Czechach północno-wschodnich oraz w kopalniach węgla w Ostrawskim i na Śląsku. W skład Zrzeszenia wchodziła także organizacja niższych funkcjonariuszy biur i instytucji finansowych. Choć związani z narodową demokracją pracodawcy popierali Zrzeszenie, liczba skupionych w nim robotników była nieznacząca. Dalszy przebieg wydarzeń pokazał, że głównym celem Zrzeszenia była działalność łami-strajkowa.

Rzecz charakterystyczna, że już w owym okresie kierownictwo Czechosłowackiej Narodowej Demokracji zaczęło żywo interesować się ruchem faszystowskim. W Czechach powstał wówczas tzw. Ruch Narodowy [Národní hnutí], a następnie tzw. Czerwono-Biali [Červenobílí], na Morawach utworzono Centralny Komitet Czechosłowackich Faszystów [Ústřední výbor československých fašistů] z R. Machem na czele oraz ugrupowanie kierowane przez prof. Baxę. Narodowa demokracja gorliwie wspierała te kierunki, dostarczając im nawet przywódców z własnych szeregów³⁹. Ponadto na zjeździe ziemskim w grudniu 1922 r. pra-

³³ Z grupy tej powstała Słowacka Partia Narodowa [Slovenská národná strana], do 1935 r. współpracująca ściśle z Czechosłowacką Narodową Demokracją.

³⁴ *Desetiletí Československé národní demokracie*, s. 104 nn.

³⁵ Por. rezolucję III zjazdu Czechosłowackiej Narodowej Demokracji: SÚA, VA MZV, „Národní listy” z 12 maja 1925.

³⁶ *Desetiletí Československé*, s. 112 nn.

³⁷ SÚA, zesp. PMV, X N/4, 225-517-37.

³⁸ SÚA, VA MZV, „Národní demokracie” z 4 lutego 1924.

³⁹ Na czele Czerwono-Białych stali m.in. J. Holeček, M. Dula i Fr. Mareš. Na Morawach przywódcą jednej z grup był prof. Baxa. Na czoło Ruchu Narodowego wysunął się J. Hudec.

wica Czechosłowackiej Narodowej Demokracji wystąpiła z wnioskiem, ażeby partia stanęła na czele ruchu faszystowskiego i żeby faszyzm stał się pretorianinem stronnictw mieszczańskich, broniących ich przed socjalizmem i przed zamkowym skrzydłem czzechosłowackiej burżuazji⁴⁰. Z kolei ugrupowania faszystowskie demonstrowały swój związek z Czechosłowacką Narodową Demokracją dopuszczając się ekscesów na praskich ulicach. Po zamachu na Rašína w styczniu 1923 r. Kramář odciął się wprawdzie od ruchu faszystowskiego, ale kierownictwo Czechosłowackiej Narodowej Demokracji jawnie sympatyzowało z faszystami i popierało ich zabiegi o zbliżenie z czzechosłowacką generalicją. Przyjęcie, jakie zgotowali Kramářowi podczas wizyty w Koszycach R. Gajda i jego faszyci, było wymownym świadectwem powiązań.

Kierunek, w którym zmierzało kierownictwo Czechosłowackiej Narodowej Demokracji, spowodował jednak ożywienie opozycji. Skupiała się ona wokół przywódców z szeregów dawnej morawskiej partii ludowo-postępowej i byłych realistów. Swe zastrzeżenia wypowiadali coraz bardziej otwarcie. W maju 1924 r. ziemski zjazd Czechosłowackiej Narodowej Demokracji na Morawach większością głosów uchwalili rezolucje zaproponowane przez J. Stránskiego i K. Engliša, potępiające „antyzamkową” politykę kierownictwa praskiego. Mniejszość zjazdu popierająca kierownictwo partyjne w Pradze oświadczyła że zjazd był nielegalny⁴¹. Kierownictwo praskie zdecydowało się na energiczną interwencję. III zjazd Czechosłowackiej Narodowej Demokracji został zwołany w maju 1925 r. do Brna⁴². Opozycję reprezentowało tam bardzo niewielu delegatów, a spośród zaproponowanych przez nią rezolucji uchwalono jedynie dotyczącą polityki partii w dziedzinie kultury. Pozostałe rezolucje wyrażały poglądy większości, wniosków mniejszości w ogóle nie brano pod uwagę. Przeważająca część przywódców opozycji została usunięta z kierowniczych stanowisk w partii. Na czele nowego kierownictwa stał Kramář, wiceprezesami zostali M. Ivanka, K. Kaláb i Fr. Šis, sekretarzami: K. Bořecký i Fr. Ježek. Z morawskiej opozycji w prezydium partii pozostał tylko Engliš⁴³.

Ta radykalna interwencja przeciwko opozycji stała się przyczyną rozłamu. Czołowi przywódcy opozycyjni zaczęli występować z Czechosłowackiej Narodowej Demokracji. Opuścili wówczas jej szereg: Sv. Machar, J. Kvapil, P. Šámal, J. Houdek, J. Kallab, K. Engliš, J. Herben, J. Stránský, A. Stránský i inni. Następnie opozycja ogłosiła manifest, w którym oznajmiła, że zakłada Narodową Partię Pracy [Národní strana práce]. W manifestcie, opublikowanym przez praskie czasopismo „Přítomnost” 17 września 1925 r. potępiano system koalicyjny, który prowadził do demoralizacji życia politycznego. Autorzy manifestu stwierdzali, że uznają program Czechosłowackiej Narodowej Demokracji uchwalony na jej I zjeździe w 1919 r. Dokument podpisali m.in. V. Bouček, bracia Čapkové, F. Houdek (został sekretarzem generalnym nowej partii), K. Z. Klima, J. Kopta, V. Mathesius, F. Peroutka, J. i A. Stránský, Fr. Šrámek oraz V. Verunáč.

Czechosłowacka Narodowa Demokracja przeżywała ciężki kryzys, a na Morawach większa część jej członków przeszła do Narodowej Partii

⁴⁰ F. Peroutka, *Budování státu t. V*, s. 2792 nn.

⁴¹ „Rudé právo — večerník” z 6 maja 1924.

⁴² Artykuł wstępny w gazecie „Národní listy” z 5 maja 1925 w związku ze zjazdem wymownie stwierdzał: „Jeśli nie wszyscy będą mogli trzymać się programu i iść drogą, jaką wytyczy walny zjazd, niech się odłączają”.

⁴³ SÚA, VA MZV, „Národní demokracie” z 12 maja 1925.

Pracy⁴⁴. Kłopoty narodowych demokratów zwiększał fakt, że właśnie rozpisano wybory do parlamentu. Daremnie kierownictwo Czechosłowackiej Narodowej Demokracji walczyło przeciw zorganizowaniu wyborów. Podczas kampanii wyborczej szermowało ostrymi hasłami antyradzieckimi i antyrewolucyjnymi oraz powoływało się na swe zasługi w dziedzinie rozwoju gospodarki, zdobyczy socjalnych, uregulowania stosunków między państwem a Kościołem, wpływu państwa na ubezpieczenie społeczne oraz troski o pracowników państwowych⁴⁵. Wyniki wyborów okazały się dla narodowych demokratów katastrofalne. Otrzymali zaledwie 40% ogółu głosów. W porównaniu z 1920 r. stracili 100 tys. głosów i 6 mandatów. Straty te należy przypisać nie tylko secesji morawskiej⁴⁶, ale również Czechosłowackiej Rzemieślniczo-Kupieckiej Partii Stanu Średniego, a najwyraźniej również socjalistom narodowym i agrariuszom.

Choć po powstaniu Narodowej Partii Pracy należało liczyć się ze stratą pewnej liczby głosów, wyniki wyborów przeszły najbardziej pesymistyczne przewidywania. Kramář był całkowicie zaskoczony. Zabierając głos po wyborach twierdził, że klęska Czechosłowackiej Narodowej Demokracji była wynikiem wewnętrznej choroby narodu czeskiego. Podkreślał, że mniej mierzi go ucieczka rzemieślników i kupców niż odpływ „beźmyślnej masy czeskiej inteligencji” i „zdemoralizowanych urzędników”. Oskarżał również koalicję, która — jego zdaniem — nie rozwiązała ważnych problemów i zaszkodziła w ten sposób narodowym demokratom⁴⁷.

Secesja morawska nie była wyłącznie dziełem ambitnych przywódców ani też jedynie odzwierciedleniem walki dwóch skrzydeł czechosłowackiej burżuazji o władzę. Istotą kryzysu była sprzeczność tkwiąca w charakterze Czechosłowackiej Narodowej Demokracji; była ona stronnictwem wielkiej burżuazji, ale działając w systemie burżuazyjno-demokratycznym, musiała zabiegać o szerszą bazę społeczną. Rozłam w Czechosłowackiej Narodowej Demokracji poważnie osłabił tę część stronnictwa, która składała się z członków stanu średniego i pracowników najemnych. Wzmocnił zaś pozycje skrzydła prawicowego, które wyjście z kryzysu widziało w faszyzacji.

Odmienne niż poprzednio, gdy kierownictwo Czechosłowackiej Narodowej Demokracji dodawało otuchy ruchowi faszystowskiemu, po roku 1925 zabiegało o to, by ruch ten⁴⁸ stał się integralnym składnikiem jej programu i bazy społecznej. Faszyzm miał stać się siłą uderzeniową partii w walce z ruchem rewolucyjnym, którego wzrost sygnalizowały wyniki wyborów w listopadzie 1925 r. Faszyzm miał dostarczyć posiłków w dążeniu do trwałej hegemonii wielkiej burżuazji czeskiej i nie dopuścić do ewentualnego udziału w koalicji rządowej przedstawicieli burżuazji niemieckiej. Faszyzm miał stać się falangą narodowej demokracji w walce z „zamkowym” skrzydłem czechosłowackiej burżuazji. W faszyzmie ponadto upatrywano rezerwy, które mogły zasilić szeregi

⁴⁴ Tamże, „Národní listy” z 8 października 1925.

⁴⁵ Tamże, „Rudé právo” z 21 października 1925.

⁴⁶ Wiosną 1926 r. odbył się zjazd założycielski Narodowej Partii Pracy. W 1929 r. partia ta uczestniczyła w wyborach wspólnie z Czechosłowacką Partią Narodowo-Socjalistyczną, a w lutym 1930 r. połączyła się z nią.

⁴⁷ SÚA, VA, MZV, „Národní listy” z 20 listopada i 20 grudnia 1925.

⁴⁸ Ruch faszystowski, na początku lat dwudziestych składający się z konkurujących między sobą grup, w początkach drugiej połowy lat dwudziestych zjednoczył się: organizacją, która w marcu 1926 r. przyjęła nazwę Narodowa Gmina Faszystowska [Národní obec fašistická], kierował R. Gajda. Inne ugrupowanie założył J. Stříbrný w 1927 r., po usunięciu go z partii narodowo-socjalistycznej.

osłabionej partii i zrównoważyć straty poniesione w wyborach 1925 r.

Kierownictwo Czechosłowackiej Narodowej Demokracji otwarcie przyznawało się do faszyzmu. Kramář pisał w dzienniku „Národní listy”: „Jeśli zaś [burżuazja — Z.S.] przejawia w sprawach narodu więcej zdecydowania, jeśli chce, aby państwu i narodowi służyli wszyscy z miłości do wyzwolonego narodu, a nie dla korzyści materialnej stronnictw lub osób — to powiadam: Bóg zapłać, nawet jeżeli nazywa się to faszyzmem”⁴⁹. Stanowisko Kramářa było też stanowiskiem Centralnego Komitetu Wykonawczego partii, który na swym posiedzeniu plenarnym oświadczył: „Partia narodowo-demokratyczna, wierna swemu programowi narodowemu, nie może nie powitać żywego ruchu narodowego, spowodowanego przez czeski faszyzm”⁵⁰. Zarazem kierownictwo Czechosłowackiej Narodowej Demokracji oznajmiało, że nie zgłasza zastrzeżeń przeciwko udziałowi członków stronnictwa w ruchu faszystowskim, o ile faszyzm nie zechce wyemancypować się w samodzielną partię polityczną.

Mocne podkreślanie wkładu faszyzmu do rozwoju sprawy narodowej, tak samo jak pewne zastrzeżenia wobec niego ze strony kierownictwa Czechosłowackiej Narodowej Demokracji nie były przypadkowe. Kierownictwo pragnęło wchłonąć faszyzm i uczynić zeń narzędzie swej polityki. Faszyzm miał w szeregach narodowej demokracji licznych admiratorów i zwolenników, których pociągał jego antykomunizm, szowinizm, kult państwa i siły. Taką postawę zajmowało skrzydło skupione wokół Kramářa (należeli do niego Sis, Hlaváček, Dyk, Hajn, Fr. Mareš i in.), które jednak nie było zdolne przyjąć faszystowskiej demagogii społecznej i haseł pseudosocjalistycznych. Poza tym Czechosłowacka Narodowa Demokracja musiała liczyć się z innymi ugrupowaniami koalicji rządowej, również spozierającymi na faszyzm z sympatią, lecz przeciwnymi burzeniu systemu burżuazyjno-demokratycznego, któremu zawdzięczały udział w sprawowaniu władzy.

Nowy kurs Czechosłowackiej Narodowej Demokracji zapoczątkowała ostra kampania przeciw „Zamkowi” w związku z rokowaniami między Republiką Czechosłowacką a ZSRR w sprawie unormowania stosunków dyplomatycznych. Rokowania nawiązano przede wszystkim pod presją czechosłowackiego przemysłu, zainteresowanego w rozwoju kontaktów handlowych z ZSRR. Odczuwając ten nacisk oraz znajdując się pod wrażeniem klęski wyborczej, kierownictwo partii wyraziło zgodę na rozmowy, ale zastrzegło sobie prawo do publicznej krytyki oraz do zaspokojenia roszczeń Czechosłowaków z Rosji, domagających się horendalnych odszkodowań za znacjonalizowany tam majątek. Beneš sądził, że po konferencji w Locarno Związek Radziecki znalazł się w izolacji i że za uznanie *de iure* przez Czechosłowację gotów będzie sowicie zapłacić. Kalkulacja ta okazała się mylna⁵¹. Zarazem stał się celem gwałtownego ostrzału, prowadzonego z szeregów Czechosłowackiej Narodowej Demokracji. Kramář prorokował, że uznanie ZSRR nie przyniesie żadnych korzyści gospodarczych i że jedynym skutkiem będzie wzmocnienie i tak już silnego czechosłowackiego ruchu komunistycznego. Wtedy też zaczęły konkretyzować się zarysy bloku między kierownictwem narodowej demokracji a grupą faszystowską w szeregach czechosłowackiej genera-

⁴⁹ SÚA, VA MZV, „Národní listy” z 8 września 1926.

⁵⁰ Tamże, „Národní listy — večerník” z 27 września 1926.

⁵¹ Zob. Z. Sládek, *Hospodářské vztahy*, s. 81 nn.; *Přehled dějin československo-sovětských vztahů v údobí 1917—1929*, Praha 1975, s. 163 nn.

licji, z R. Gajdą na czele, która interweniowała u ministra obrony narodowej, sprzeciwiając się uznaniu ZSRR.

Program faszyzacji Czechosłowacji rozwijali narodowi demokraci przy okazji kampanii przeciw przystąpieniu stronnictw niemieckich do koalicji rządowej. Możliwość taka zarysowała się w następstwie wyborów z listopada 1925 r. oraz sporów między czeskimi partiami burżuazyjnymi i reformistycznymi o cła na artykuły rolne, uposażenia dla duchowieństwa i pensje pracowników państwowych. Natomiast Czechosłowacka Narodowa Demokracja dążyła do utworzenia koalicji nacjonalistów czeskich i słowackich i likwidacji parlamentaryzmu. Na zjeździe ziemskim narodowych demokratów w Pradze Kramář oświadczył, że jego zamiarów nie należy uważać za faszizm, jednakże „— państwo musi żyć i żyć będzie — jeśli nie uda się to z parlamentem, to powiedzie się bez parlamentu”⁵².

Również następna kampania w tym okresie była skierowana przeciw przedstawicielowi „zamkowego” skrzydła czechosłowackiej burżuazji, Benešowi. Akcją kierowali — z błogosławieństwa Kramářa — Fr. Sís i sekretarz generalny Czechosłowackiej Narodowej Demokracji Fr. Hlaváček, współpracując z reprezentowanym przez Hodžę skrzydłem partii agrarnej⁵³ i skrzydłem Stříbrnego w Czechosłowackiej Partii Narodowo-Socjalistycznej [Československá národně socialistická strana]. Jako pretekst posłużył udział Beneša w rządzie urzędniczym, chociaż stronnictwa reformistyczne przeszły wówczas do opozycji. Stříbrný zdołał przeformować w Centralnym Komitecie Wykonawczym uchwałę stawiającą Beneša przed alternatywą: albo ustąpić ze stanowiska ministra, albo zrzec się mandatu, a tym samym również czołowej pozycji w partii narodowo-socjalistycznej⁵⁴. Zakulisowym działaniem towarzyszyła hulaśliwa kampania prasowa, w której gorliwie uczestniczyła prasa faszystowska dotowana przez kierownictwo Czechosłowackiej Narodowej Demokracji⁵⁵. Kampania nie osiągnęła jednak zamierzonego skutku. Prezydent Masaryk wspierał Beneša swoim autorytetem politycznym i dzięki pomocy V. Klofáča usunięto Stříbrnego z kierownictwa partii narodowo-socjalistycznej.

Faszyzująca linia Czechosłowackiej Narodowej Demokracji natrafiała również na przeszkody innego rodzaju. Wiązały się one nie tylko ze stanowczą kontrakcją czechosłowackiego ruchu rewolucyjnego i postępowego, ale także z walką konkurencyjną między partiami mieszczańskimi. Ani lansowana przez kierownictwo narodowych demokratów likwidacja parlamentaryzmu, ani utworzenie burżuazyjnej koalicji nacjonalistycznej nie były jedynymi wariantami wyjścia z sytuacji, jaka wytworzyła się po wyborach z listopada 1925 r. Już bowiem w roku 1925, podczas walki o cła na artykuły rolne i o ustawę dotyczącą uposażeń duchowieństwa zaczął kształtować się nowy blok polityczny, złożony przede wszystkim z czeskich oraz niemieckich stronnictw agrarnych i katolickich. Plany Czechosłowackiej Narodowej Demokracji kryły

⁵² SÚA, VA MZV, „Národní politika” z 10 maja 1926. Fr. Sís już w 1925 r. oświadczył że na odstępstwo od zasady rządu narodowego Czechosłowacka Narodowa Demokracja nie ma innej odpowiedzi niż faszystowska („Národní listy” z 23 czerwca 1925).

⁵³ Zob. „Československý časopis historický” 1970, nr 1, s. 206.

⁵⁴ Archiv Federálního ministerstva zahraničních věcí, (cyt. dalej: AFMZV), Telegramy odesłané 1926, nr 715-716: telegram MSZ do E. Beneša z 15 czerwca 1926.

⁵⁵ Szczególnie pismo „Lech”, które wydawał stronnik R. Gajdy, adwokat Karlík.

w sobie groźbę, że blok czesko-niemiecki nie zdoła zebrać owoców zwycięstwa, odniesionego w listopadowych wyborach.

Trudności pojawiały się także w samej Czechosłowackiej Narodowej Demokracji. Kurs polityczny triumwiratu Kramář — Sis — Hlaváček budził bowiem zaniepokojenie nie tylko pozostałych jeszcze w szeregach partii dawnych realistów, ale również przedstawiciele tzw. skrzydła przemysłowego⁵⁶. Wymarzone przez Kramářa utworzenie mieszczańskiej koalicji czeskich i słowackich stronnictw burżuazyjnych nie miało widoków powodzenia, a przejście narodowych demokratów do opozycji wobec czesko-niemieckiej koalicji agrariuszy i katolików było sprzeczne z interesami przemysłowców, którzy obawiali się, że osłabi to ich wpływ na politykę gospodarczą państwa. Szukając przeciwwagi dla grupy Kramář — Sis — Hlaváček, przedstawiciele skrzydła przemysłowego popierali zatem ugrupowanie zwane Demokratycznym Centrum [Demokratický střed]⁵⁷. Za kulisami tej akcji stał również J. Preiss, który starał się zdobyć kontrolny pakiet akcji w koncernie „Národní politiki”.

Wielki zawód sprawił kierownictwu Czechosłowackiej Narodowej Demokracji ruch faszystowski. Podczas wyborów do rad gminnych w 1927 r. zaczął zestawiać własne listy kandydatów, uzyskując poparcie dla nich również w szeregach narodowej demokracji. Podczas wyborów uzupełniających w 1928 r. kierownictwo Narodowej Gminy Faszystowskiej zaleciło swym członkom, by głosowali na agrariuszy⁵⁸.

W tej sytuacji kierownictwo Czechosłowackiej Narodowej Demokracji wykazało zainteresowanie współpracą z grupą Stříbrnego, który — usunięty z partii narodo-socjalistycznej — zorganizował własny ruch i uczynił go obiektem przetargów. Rozmowy rozpoczęły się pod koniec 1928 r. i toczyły się w roku 1929, lecz cena, jakiej się Stříbrný domagał, była nazbyt wysoka. Żądał mianowicie trzech mandatów w parlamencie oraz usunięcia z partii jej skrzydła przemysłowego. Rozmowy nie przyniosły rezultatu⁵⁹.

Jedynym wyjściem z kłopotów mogła być zmiana kursu polityki. W lipcu 1927 r. Kramář oznajmił publicznie, że akceptuje udział mieszczańskich partii niemieckich w rządzie⁶⁰. Kierownictwo narodowych demokratów zdecydowało się na pertraktacje z przywódcami stronnictw rządowych w sprawie wejścia do gabinetu. Kramář dał nawet do zrozumienia, że sam gotów byłby zostać ministrem⁶¹. Ostatecznie ministrem został L. Novák, który objął tradycyjny resort narodowej demokracji —

⁵⁶ Termin „skrzydło przemysłowe” używany jest na oznaczenie członków finansowych, przemysłowych i handlowych kół burżuazji czeskiej, przede wszystkim z koncernu Živnobanki. Do czołowych jego przedstawicieli należeli: J. Preiss, Fr. Hodáč, L. Novák, B. Bečka, J. Matoušek, J. Dvořáček.

⁵⁷ Grupa ta wydawała czasopismo „Demokratický střed”, którym kierowali wówczas J. Dvořáček, Fr. Ježek, J. Fousek, Hochman i Chytil. Archív Národného Muzea (cyt. dalej: ANM), Kramářův archív, 3, korespondencja osobista, Hlaváček František, 2737: List Fr. Hlaváčka do K. Kramářa z 26 sierpnia 1926.

⁵⁸ Wybory do rad gminnych w 1927 r. były świadectwem dalszego spadku wpływów Czechosłowackiej Narodowej Demokracji. Nawet w Pradze, gdzie pozycje narodowych demokratów były stosunkowo silne, w wyborach do centralnej rady miejskiej w 1923 r. otrzymali oni 16,9% głosów, a w 1927 r. — 15%, natomiast w wyborach do rad dzielnicowych 25,1% w 1923 r. i 18,6% w 1927 r.

⁵⁹ Archív Kanceláře presidenta republiky (cyt. dalej: AKPR), zesp. T, 635/21. Przypuszczam więc, że powodem rozmów ze Stříbrným nie było jedynie dążenie ówczesnego kierownictwa Czechosłowackiej Narodowej Demokracji do osłabienia skrzydła przemysłowego. Zob. T. Vojtěch, op. cit., s. 224.

⁶⁰ SÚA, VA MZV, „Prager Tagblatt” z 24 lipca 1927.

⁶¹ AKPR, zesp. T, 317/22; notatka P. Šámala z 23 kwietnia 1929.

Ministerstwo Handlu — i w swej partii reprezentował skrzydło przemysłowe.

Trybuna IV zjazdu, który odbywał się w kwietniu 1929 r., dała Kramářowi okazję do zrekapitulowania stosunku Czechosłowackiej Narodowej Demokracji do ruchu faszystowskiego. Oświadczył, że narodowa demokracja odnosiła się do faszyzmu przychylnie, ponieważ żarliwie głosił ideę narodową, zwalczał komunizm oraz aktywizował obojętne i apatyczne elementy w partii. Rozejście się z faszyzmem motywował tym, że faszyści założyli niezależną partię polityczną i naruszyli jedność⁶². Nie wspomniał przy tym ani o pertraktacjach z Štříbrnym, ani o niesnaskach, jakie faszystowska orientacja Czechosłowackiej Narodowej Demokracji spowodowała zarówno wśród partnerów koalicyjnych, jak i wśród samych narodowych demokratów. Oświadczenie Kramářa nie zamykało więc drzwi do współpracy z faszystami. „Rozejście się” z nimi nie wynikało z odmiennych koncepcji politycznych, lecz było tylko pociągnięciem taktycznym.

Na zjeździe Kramář niezwykle ostro zaatakował Beneša. „W swej polityce — powiedział — stosuje on środki, które budzą zdecydowany sprzeciw każdego człowieka nawykłego do moralności”⁶³. Swoje słowa uważał za sygnał do rozpoczęcia kampanii, która zachwieje pozycją Beneša i uniemożliwi mu objęcie prezydentury po Masaryku. Plan ten — który Šis i Hlaváček omawiali z prawicą agrariuszy — był z góry skazany na niepowodzenie. Po załagodzeniu konfliktu między przywódcami agrarystycznymi a Benešem, co po zaciętych starciach pod koniec 1928 r. nastąpiło w styczniu roku 1929⁶⁴, Kramář został osamotniony. Niezycliwie przyjęcie, z jakim jego filipika spotkała się u przywódców stronnictw koalicyjnych, zmusiło go do stuszowania walki z Benešem⁶⁵. W dodatku także w samej Czechosłowackiej Narodowej Demokracji ukształtowała się wpływowa opozycja wobec grupy Kramářa; rzecznikiem jej był przedstawiciel skrzydła przemysłowego, minister L. Novák, który uważał, że Beneš jest niezbędny ze względu na zbliżające się rokowania w sprawie reparacji w Hadze⁶⁶. Zagroził więc, że przemysł przestanie wspierać partię materialnie. Ten argument przesądził sprawę, ponieważ Czechosłowacka Narodowa Demokracja potrzebowała pilnie pieniędzy na finansowanie jesiennej kampanii wyborczej. Jednocześnie skrzydło przemysłowe zdołało osłabić pozycję pary Hlaváček—Šis. Pierwszą ofiarą stał się Šis, w ślad za którym przyszła też kolej na Hlaváčka. Šis usiłował się oczywiście bronić i organizował akcje protestacyjne przeciw pominięciu go na liście kandydatów na deputowanych. 2 października 1929 r. Kramář notował: „W drodze niemiłe wieści z Pragi, prawdziwa rewolta naszych powiatowych gwiazd. — — Jesteśmy w wielkim niebezpieczeństwie, że przemysł powie nam, żebyśmy szukali pieniędzy na wybory gdzie nam się podoba — i leżymy na całej linii!”⁶⁷.

Do wyborów parlamentarnych 27 października 1929 r. Czechosłowacka Narodowa Demokracja stanęła razem ze Słowacką Partią Narodową [Slovenská národná strana] i tzw. blokiem rosyjskim, w którego skład wchodziły przede wszystkim rosyjskie organizacje polityczne na Rusi

⁶² „Národní listy” z 16 kwietnia 1929.

⁶³ Tamże.

⁶⁴ Zob. „Československý časopis historický”, 1970, nr 1, s. 230 nn.

⁶⁵ K. Herman, Z. Sládek, op. cit. s. 70 n.

⁶⁶ ANM, Kramářův archiv, 3, korespondencja osobista, Hlaváček František, 2910.

⁶⁷ Tamże, 22/3255.

Podkarpackiej⁶⁸. Dzięki temu narodowi demokraci uzyskali o 80 tys. głosów więcej niż w 1925 r. i następne dwa mandaty. Partia Kurtiaka otrzymała 48 tys. głosów, a Słowacka Partia Narodowa — 54 tys. Udział tych stronnictw w ogólnej liczbie głosów oddanych na narodowo-demokratyczny blok wyborczy wynosił 29%. Inaczej mówiąc, przyrost głosów i mandatów był zasługą sojuszników Czechosłowackiej Narodowej Demokracji, podczas gdy liczba jej własnych wyborców nadal malała⁶⁹. Bilans nie był zatem dla narodowych demokratów nazbyt radosny.

W nowy okres Czechosłowacka Narodowa Demokracja wstępuje jako stronnictwo koalicyjne, delegując do rządu jako ministra handlu J. Matouška. Jego osoba wiązała się z opanowaniem kierownictwa narodowej demokracji przez nową ekipę. Decydujące znaczenie uzyskali sekretarz Centralnego Związku Przemysłowców Czechosłowackich [Ústředni svaz československých průmyslníků] Fr. Hodáč i Matoušek.

Dochodzeniu do głosu tej ekipy towarzyszyła ostra walka polityczna. Los Sisa przypieczętowało pozbawienie go wpływu na dziennik „Národní listy”⁷⁰. Hlaváček natomiast usiłował utrzymać się przy sterze i nieustannie snuł intrygi przeciwko Hodáčowi. Oskarżał go o grzechy, które — jak się nie bez racji spodziewał — winny wywołać gniew Kramára. Twierdził, że Hodáč w porozumieniu z Benešem zabiega o rozwój stosunków handlowych z ZSRR i stara się o udzielenie kredytów na dostawy dla Związku Radzieckiego⁷¹. Do otwartego konfliktu doszło już na ziemskim zjeździe Czechosłowackiej Narodowej Demokracji w Pradze, który odbył się w marcu 1930 r. Jak wynika z raportu policyjnego Hodáč zarzucał Hlaváčkovi, że opieszale broni interesów przemysłu. Z kolei Hlaváček powoływał się na swe zasługi w kampanii przeciw Zamkowi oraz uskarżał się, że nie otrzymał mandatu deputowanego, który mu Kramář obiecywał⁷². Jednocześnie Hlaváček usiłował zmontować szerszy blok przeciw Hodáčowi. Z raportów policyjnych, najwidoczniej opartych na różnych źródłach informacji, zdaje się wynikać, że Hlaváček chciał uzyskać poparcie faszystowskiego skrzydła w Czechosłowackiej Narodowej Demokracji, do którego należeli: grupa tzw. integralnych nacjonalistów z B. Němcem i G. Navratilem na czele, a poza tym V. Dyk, A. Hajn i B. Bečka.

Opozycja wobec Hodáča odezwała się również z przeciwległej strony. Przedstawiciele organizacji narodowo-demokratycznych skupiających pracowników państwowych, z deputowanym Ježkiem na czele, robili podobno wymówki Kramářowi, że bardziej troszczy się o interesy przemysłu i wielkiego kapitału aniżeli o warstwy średnie i pracownicze⁷³. Ugrupowanie Demokratycznego Centrum po dojściu do władzy ekipy Hodáča traciło dotychczasowe znaczenie. Stało się przytuliskiem niedo-

⁶⁸ Blok rosyjski składał się z Autonomicznego Związku Rolniczego [Awtonomnyj ziemledejskij sojuz] z deputowanym Kurtiakim na czele, Karpakorosyjskiej Partii Pracy Małorolnych i Bezrolnych [Karpatorusskaja trudowaja partija małoziemielnych i biezziemielnych], Rosyjskiego Zjednoczenia Ludowego [Russkoje narodnoje objedinienije] z W. Fiedakiem i Rosyjskiej Partii Ludowej [Russkaja narodnaja partija] z K. Maczikiem na czele (*Ročenka Československé republiky* t. X, 1931, s. 201).

⁶⁹ SÚA, VA MZV, „Venkov” z 9 marca 1934.

⁷⁰ T. Vojtěch, op. cit., s. 227.

⁷¹ ANM, Kramářův archiv, 3, korespondencja osobista, Hlaváček František, 2986.

⁷² SÚA, zesp. PMV, X N/4, 225-517-36, meldunek praskiej dyrekcji policji z 10 marca 1930.

⁷³ Tamże, meldunek z 17 marca 1930.

bitków realistów w Czechosłowackiej Narodowej Demokracji i zajmowało postawę bierną.

Pozycja Hodáča była jednak silna i Kramář otwarcie opowiedział się po jego stronie. Argumentował, że „— — jest to niezbędne stronnictwu, ponieważ w przeciwnym razie utraciłoby środki materialne potrzebne do kierowania stronnictwem”⁷⁴.

Aczkolwiek z upadkiem Hlaváčka liczone się w kołach narodowych demokratów już wiosną 1930 r., stosunek kierownictwa partii do niego był stosunkowo łagodny. Obawiano się bowiem, że posunięcia nazbyt drastyczne mogłyby doprowadzić do kolejnej secesji. Pozycja Hlaváčka była jednak znacznie słabsza niż przypuszczano. Nie udało mu się zdobyć poparcia nawet faszystowskiego skrzydła partii i szukał wyjścia w nawiązaniu kontaktów z Stríbrnym i Gajdą⁷⁵. W listopadzie 1931 r. Kramář zaproponował Centralnemu Komitetowi Wykonawczemu Czechosłowackiej Narodowej Demokracji wybór nowego sekretarza generalnego. Stał się nim V. Horák⁷⁶. Hlaváček z dr Duškem starał się potem utworzyć ugrupowanie opozycyjne, lecz jego wpływ był mały, a dni działalności w Czechosłowackiej Narodowej Demokracji — policzone.

Znacznie bardziej wpływowa opozycja wobec grupy Hodáč — Matoušek uformowała się w szeregach Młodego Pokolenia. Czołowym jej przywódcą był L. Rašín. Opozycja ta wytykała kierownictwu partii politykę koalicyjną, potępiała je za kompromisy z ugrupowaniem zamkowym, domagała się radykalnego nacjonalizmu i starała się wzmocnić faszystowskie skrzydło narodowej demokracji. Na posiedzeniu Centralnego Komitetu Wykonawczego Młodego Pokolenia w listopadzie 1932 r. wyrażono nawet kierownictwu partii *voctum* nieufności, zgłaszając jednocześnie postulat zwołania zjazdu partii⁷⁷. Kierownictwo Czechosłowackiej Narodowej Demokracji rozwiązało Komitet i rozpoczęło przeciw niemu publiczną kampanię. Mimo to zjazd Młodego Pokolenia zebrał się i zaaprobował postępowanie kierownictwa swej organizacji⁷⁸.

Wszystko wskazywało, że V Zjazd Czechosłowackiej Narodowej Demokracji, który został zwołany na maj 1933 r., będzie widownią ostrych konfliktów. Jednakże kierownictwo partii przygotowało zjazd bardzo starannie. Zapewniło sobie poparcie delegatów ze Słowacji i uzyskało większość; uchwalono przeto zgłoszone przez kierownictwo centrum rezolucje⁷⁹. Poza tym prowadziło zapewne zakulisowe rozmowy z L. Rašínem, który następnie na zjeździe opuścił szeregi opozycji, za co został nagrodzony funkcją jednego z sekretarzy. Prezesem stronnictwa nadal pozostał Kramář, który nie uczestniczył w zjeździe z powodu ciężkiej choroby. Na wiceprezesów zostali wybrani Fr. Lukavský, dr Fischer, M. Ivanka, Ježek i Hodáč, a na sekretarzy — oprócz Rašina — J. Pinkas i V. Mykina⁸⁰. Głównym ugrupowaniem nadal był blok Hodáč — Matoušek. Deputowany Ježek reprezentował pracownicze organizacje narodowych demokratów, a Rašín stał się głównym reprezentantem profaszystowskiego skrzydła partii.

⁷⁴ AKPR, zesp. T, 635/1, notatka P. Sámala z 16 maja 1930.

⁷⁵ Zob. T. Pasák, *K problematice NOF w letech hospodářské krise na počátku třicátých let*, „Sborník historický” t. XIII, 1965, s. 112.

⁷⁶ SÚA, VA MZV, „Národní listy” z 8 listopada 1931.

⁷⁷ Tamże, „Národní osvobození” z 16 listopada 1932.

⁷⁸ Tamże, „Právo lidu” z 9 stycznia 1933.

⁷⁹ Na zjeździe było 1378 delegatów, w tym 494 ze Słowacji („Národní listy” z 30 maja 1933).

⁸⁰ SÚA, VA MZV, „Národní listy” z 28 maja 1933.

Na przebiegu zjazdu zaważył udział Czechosłowackiej Narodowej Demokracji w koalicji rządowej — grupa Hodáč — Matoušek przestrzegała bowiem obowiązujących w niej reguł gry. Zjazd zatem nie stał się areną tak częstych uprzednio napaści na „zamkowe” skrzydło czechosłowackiej burżuazji, a jego uchwały stanowiły odzwierciedlenie bieżącej działalności narodowych demokratów w ramach polityki koalicyjnej⁸¹.

O ile w stosunku do innych ugrupowań burżuazji nowa ekipa kierująca Czechosłowacką Narodową Demokracją zachowywała się powściągliwie, o tyle wobec ruchu rewolucyjnego i ZSRR była nieprzejednanie wroga. Już w lutym roku 1930 Centralny Komitet Wykonawczy uchwalili rezolucję, w której czytamy, że w niedalekiej przyszłości należy zwołać międzynarodową konferencję na temat zdławienia komunizmu. Stwierdzano: „Ponieważ przesłanką uzdrowienia stosunków wewnętrznych w państwach i ostatecznej konsolidacji całej Europy jest powrót rządów w ręce narodu rosyjskiego, Czechosłowacka Narodowa Demokracja apeluje gorąco do rządu czechosłowackiego, aby przede wszystkim za pośrednictwem swego Ministerstwa Spraw Zagranicznych, swego Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i swego Ministerstwa Obrony Narodowej nadał niezbędny kierunek swej polityce i administracji państwa”⁸². Apelowi towarzyszyła burzliwa kampania antyradziecka, w której gorliwie uczestniczył Kramář. Atakując ZSRR za prześladowanie religii, pisał: „I wielki ruch w obronie religii mógłby zapoczątkować wreszcie nową politykę narodów cywilizowanych przeciwko zorganizowanemu sowieckiemu barbarzyństwu”⁸³. Myśl o nowej interwencji państw kapitalistycznych przeciw ZSRR stała się trwałym składnikiem arsenału ideologicznego i politycznego Czechosłowackiej Narodowej Demokracji w latach światowego kryzysu. Z wielką sympatią powitano najazd Japonii na Chiny, oceniany jako prolog do interwencji⁸⁴.

Kierownictwo partii sprzeciwiało się też stanowczo zawarciu układu handlowego z ZSRR, którego domagała się część przemysłu. Minister handlu, Matoušek, skutecznie blokował możliwość podpisania układu, stawiając horrendalne warunki⁸⁵. W związku z utworzeniem funduszu gwarancyjnego na użytek czechosłowackiego eksportu ujawniły się jednak rozbieżności. Czechosłowaccy eksporterzy proponowali utworzenie takiego funduszu już od początku 1930 r. motywując to rosnącymi trudnościami zbytu i powołując się na przykład wielu innych państw kapi-

⁸¹ W sprawozdaniu sekretarza generalnego, dr Horáka, znajdowały się następujące dane o liczbie członków Czechosłowackiej Narodowej Demokracji:

Liczba członków Czechosłowackiej Narodowej Demokracji w latach 1929 i 1933

Rok	Czechy	Morawy	Słowacja	Ogółem
1929	63 618	17 946	15 300	108 999
1933	75 188	31 143	30 334	131 721

Źródło: „Narodni listy” z 27 maja 1933.

⁸² SÚA, VA MZV, „Národní listy” z 5 lutego 1930.

⁸³ „Národní listy” z 16 lutego 1930.

⁸⁴ Kręgi narodowo-demokratyczne nie ograniczały się do platonicznej sympatii. M.in. wspierały finansowo działalność tzw. Wszechsłowiańskiej Ligi Pomocy Rosji, która pośredniczyła w kontaktach między R. Gajdą a wojowniczo nastroszonymi kołami emigracyjnymi na Dalekim Wschodzie, wiążącymi swe nadzieje z Japonią i jej antyradzieckością (AF MZV, Kabinet 1935, nr inw. 3572; meldunek MON z 13 września 1933).

⁸⁵ K. Herman, Z. Sládek, op. cit. s. 73.

talistycznych. Kramář stanowczo się temu przeciwstawiał. Wskazywał, że industrializacja ZSRR wzmocni przemysł i rolnictwo, zwiększy potencjał militarny i jeszcze bardziej utrudni i tak niełatwą sytuację świata kapitalistycznego⁸⁶. Problem polegał na tym, że Hodáč był nie tylko przywódcą Czechosłowackiej Narodowej Demokracji, ale zarazem generalnym sekretarzem Centralnego Związku Przemysłowców Czechosłowackich, zabiegającego o utworzenie funduszu. Gospodarczy punkt widzenia okazał się ostatecznie decydujący. Kramář wyraził zgodę na utworzenie funduszu gwarancyjnego, ale zawarciu układu handlowego z ZSRR sprzeciwiał się kategorycznie⁸⁷.

Nowa faza koncepcji Czechosłowackiej Narodowej Demokracji w polityce zagranicznej rozpoczęła się w związku ze zmianą układu sił na arenie międzynarodowej, będącą konsekwencją zwycięstwa nazizmu w Niemczech. Kramář, który wraz z Hajnem był dla narodowych demokratów autorytetem w sprawach polityki zagranicznej, po wyzdrowieniu zaczął systematycznie komentować rozwój sytuacji międzynarodowej. Potępiał politykę Francji i jej stosunek do Paktu Czterech oraz przedstawiał smętny bilans orientowania się Republiki Czechosłowackiej na Zachód. Jeszcze surowiej wszakże krytykował zbliżenie między Francją a ZSRR w związku z pertraktacjami w sprawie Paktu Wschodniego. Kiedy okazało się, że proces ten prędzej czy później doprowadzi do unormowania stosunków z ZSRR, wymógł wystąpienie z koalicji rządowej⁸⁸. Przeciw czechosłowacko-radzieckim rozmowom na temat stosunków dyplomatycznych występował systematycznie, a po uznaniu ZSRR przez Czechosłowację napisał, że „— — popełniono największą zbrodnię przeciw Słowiaństwu”⁸⁹. Chociaż obawiał się ekspansywności nazistowskich Niemiec, to o jego postawie decydowały nadciągające „gigantyczne światowe zmagania między komunizmem a faszyzmem”⁹⁰. W konflikcie cała jego sympatia była po stronie faszyzmu. Zapatrywania te, podzielane nie tylko przez faszystowskie skrzydło stronnictwa, były istotną przesłanką następnej fazy w dziejach narodowych demokratów.

O wystąpieniu Czechosłowackiej Narodowej Demokracji z koalicji rządowej zadecydował również inny jeszcze czynnik, mianowicie przygotowywana dewaluacja czechosłowackiej waluty. W tej kwestii występowały wyraźne rozbieżności między eksporterami a kołami finansowymi. Polityka deflacyjna, za którą opowiadały się czechosłowackie banki, z Żivnobanką na czele, zwiększała wpływy kapitału finansowego. Jej następstwa dla przemysłu produkującego na eksport, skupionego głównie na terenach zamieszkałych przez mniejszość niemiecką, były katastrofalne. Kierownictwo Czechosłowackiej Narodowej Demokracji, uprawiające politykę gospodarczą dyktowaną przede wszystkim przez interesy wielkiego kapitału czeskiego, protestowało przeciw dewaluacji. Wskazywało, że przyniesie ona szkodę posiadaczom wkładów i bankom, spowoduje wzrost cen artykułów rolnych, a tym samym zwiększy koszty produkcji przemysłowej⁹¹. Skrzydło przemysłowe reprezentowało przede

⁸⁶ Archiv Federálního shromáždění (cyt. dalej: AFS), zesp. Zahraniční výbor, III, puďlo nr 116, nr 196, karta 64; posiedzenie komisji 29 kwietnia 1931: Těsnopisecké záznamy o schůzích poslanecké sněmovny NSRČ, III. volební období, 3. zasedání, 103, schůze 10.2.1931.

⁸⁷ „Národní listy” z 10 grudnia 1931.

⁸⁸ AKPR, zesp. T, 635/1, notatka P. Šámala o oświadczeniu dr Schauera 14 lutego 1934.

⁸⁹ „Národní listy” z 10 maja 1934.

⁹⁰ Tamże z 6 maja 1934.

⁹¹ SÚA, VA MZV, „Národní listy” z 16 lutego 1934.

wszystkim czeski wielki kapitał finansowy i przemysłowy, zainteresowany w tym, żeby jego należności zachowały swą wartość. Zależało mu również na tanim kupowaniu surowców za granicą, podczas gdy jego wyroby znajdowały zbyt głównie na rynku wewnętrznym. Toteż nie kryło niezadowolenia z przygotowywanej dewaluacji, ale opuszczenie koalicji rządowej uważało za krok zbyt radykalny. Jednakże stosunek Kramáňa do udziału w koalicji kształtował się nie tylko pod wpływem przygotowań do dewaluacji, lecz — o czym była już mowa — także w aspekcie polityki zagranicznej. Przejście Czechosłowackiej Narodowej Demokracji do opozycji zwolniło jej kierownictwo z obowiązku przestrzegania zasad koalicyjnej polityki i pozwoliło popuścić cugli nastrojom faszystowskim, które ogarnęły przeważającą część stronnictwa. Droga do Zjednoczenia Narodowego była przygotowana.

Powstanie Zjednoczenia Narodowego [Národní sjednocení] było jednak następstwem nie tylko przemian w łonie Czechosłowackiej Narodowej Demokracji, ale również szeregu czynników międzynarodowych i wewnętrznych. Ogólnoeuropejskiej ofensywie sił reakcji i faszystowskiej towarzyszył wzrost nacjonalizmu, rzutujący także na sytuację wewnętrzną w Republice Czechosłowackiej. Prawicowe koła niemieckie, węgierskie i polskie korzystając z niezadowolenia mas ludowych, na których barki najdotkliwiej spadł ciężar kryzysu, próbowały pozyskać je dla polityki godzącej nie tylko w hegemonię czeskiej burżuazji, ale i w samo istnienie Republiki. Natomiast koła burżuazji czeskiej usiłowały utrzymać swą dominującą pozycję i w tym celu posługiwały się nie tylko orężem politycznym i administracyjnym, lecz także ideologią nacjonalistyczną. Czechosłowacka Narodowa Demokracja starała się prześcignąć swoich rywali skrajnym szowinizmem⁹². Wszystko wskazuje na to, że jej faszystowska i szowinistyczna postawa nie była źle widziana przez agrariuszy, którzy już w latach dwudziestych popierali ruch faszystowski jako narzędzie do zwalczania sił rewolucyjnych, a jednocześnie „zatrudniali” nim nie tylko „zamkowe” skrzydło czechosłowackiej burżuazji, ale również narodowych demokratów, reprezentujących konkurencyjną grupę wielkiego kapitału finansowego i przemysłowego. Powściągliwość prasy agrarystycznej w stosunku do Zjednoczenia Narodowego oraz dewocyjny wprost ton prasy Zjednoczenia wobec agrariuszy nasuwa pytanie, w jakiej mierze partia agrarna była obiektywnie zainteresowana w powstaniu tego bloku i w jakiej mierze uczestniczyła w jego powstaniu i funkcjonowaniu, co najmniej poprzez finansowanie⁹³.

Kierownictwo Czechosłowackiej Narodowej Demokracji uważało przejście do opozycji za manewr, który miał przygotować grunt do powrotu do rządu przy znacznie korzystniejszym stosunku sił. Było jednak na tyle realistyczne, że poszukiwało sojuszników. Zbyt wielu możliwości nie było. Wybór, którego dokonało, był w znacznym stopniu określony z góry przez to, że kontakty narodowych demokratów z Ligą Narodową

⁹² Zajadle antyniemieckie hasła, łączone z antysemityzmem, powodowały wiele złośliwych uwag ze strony konkurencyjnych ugrupowań burżuazyjnych. Obecność w kierownictwie Czechosłowackiej Narodowej Demokracji Hodáča, który do czasu przejścia narodowych demokratów do opozycji był sekretarzem generalnym Związku Przemysłowców Czechosłowackich, wprost prowokowała do ironicznych pytań, czy również w owym związku, stanowiącym teren zgodnej współpracy kapitału czeskiego, niemieckiego i żydowskiego, wznęśli okrzyki przeciwko Niemcom i Żydom.

⁹³ Zob. przyp. 102. Co więcej, przywódcy agrariuszy już w 1936 r. byli zainteresowani wejściem Zjednoczenia Narodowego w skład rządu; zapewne chcieli w ten sposób wzmocnić swój blok w koalicji rządowej.

[Národní liga] J. Stříbrnego stawały się już w poprzednich latach coraz intensywniejsze. Uniewinniający wyrok oskarżonego o korupcję Stříbrnego, którego bronił L. Rašín, uważano za wstęp do współpracy obu ugrupowań. Informacje o zbliżeniu pojawiły się już wczesną jesienią 1934 r.⁹⁴

Umowa o utworzeniu bloku Czechosłowackiej Narodowej Demokracji, Ligi Narodowej i Frontu Narodowego [Národní fronta] z Fr. Marešem na czele została zawarta 27 października 1934 r. Oficjalnie podano ten fakt do wiadomości w początkach listopada 1934 r.⁹⁵ Kramář podjął się wytłumaczenia przyczyn utworzenia bloku. Oznajmił, że nadszedł czas, żeby potępić „lewicową politykę”, która szerzyła strach przed faszyzmem, chociaż tylko ignorant mógł nie dostrzegać tego, co było w faszyzmie wielkie: Naród i państwo ponad wszystko⁹⁶. Wybielał zaszarganą opinię Stříbrnego, a o Lidze i Froncie Narodowym oświadczył, że w ich szeregach jest wielu żarliwych patriotów.

Pod koniec listopada 1934 r. Zjednoczenie Narodowe przedstawiło się na zebraniu, na którym oprócz Hodáča, Stříbrnego i Rašina przemawiali także Hlinka i Rázus⁹⁷. Jednocześnie powstawały organizacje branżowe Zjednoczenia Narodowego: kupców i rzemieślników, młodzieży i studentów. Burzliwe szowinistyczne demonstracje praskiej złotej młodzieży, organizowane w związku ze sporem o insygnia uniwersyteckie (które miały być przekazane przez niemiecki uniwersytet w Pradze czeskiemu Uniwersytetowi Karola), stanowiły tło pierwszych kroków Zjednoczenia Narodowego i pozwalały zorientować się w obliczu jego zwolenników.

Powstanie Zjednoczenia spowodowało kolejny rozłam w szeregach Czechosłowackiej Narodowej Demokracji. Sojusz ze zdyskredytowanym politykiem i wydawcą brukowej gazety, faszystowskie pozdrowienia na pierwszych zebraniach Zjednoczenia Narodowego i szowinistyczne ekscesy uliczne przekroczyły wytrzymałość resztek realistów, członków Demokratycznego Centrum oraz innych grup i poszczególnych osób⁹⁸. Nawet sam Preiss nazwał stosunki w partii godnymi ubolewania i oświadczył, że „ucieka od całej tej sprawy”⁹⁹. Pojawiły się informacje, że przemysłowe skrzydło narodowych demokratów odniosło się do Zjednoczenia Narodowego z rezerwą, ponieważ nie było przekonane, że jego interesy zostaną należycie uwzględnione¹⁰⁰.

W początkach kampanii wyborczej do Zgromadzenia Narodowego kończono prace organizacyjne Zjednoczenia. Jego prezydium ukonstytuowało się w kwietniu 1935 r. Zasiadało w nim 21 członków Czechosłowackiej Narodowej Demokracji, 13 członków Ligi i 3 członków Frontu Narodowego¹⁰¹. W bloku wyborczym Zjednoczenia Narodowego znajdowały się także Rosyjska Partia Narodowo-Autonomiczna i Rosyjska Partia Ludowa. Zjednoczenie ruszało do kampanii wyborczej z pompą i wielką pewnością siebie. Jego kierownictwo butnie zapowiadało, że stanie się czołową partią polityczną. Fundusz wyborczy był widocznie sowiec do-

⁹⁴ SÚA, VA MZV, „Rudé právo” z 19 września 1934.

⁹⁵ Tamże, „Národní listy” z 1 listopada 1934.

⁹⁶ „Národní listy” z 2 grudnia 1934.

⁹⁷ SÚA, VA MZV, „Národní listy” z 21 listopada 1934.

⁹⁸ Według informacji zamieszczonych w gazecie „České slovo” (z 18 i 19 kwietnia oraz z 9 czerwca 1935) szeregi stronnictwa opuścili K. Krofta, dr Schauer, prof. B. Němec, prof. Hoetzl, prof. Kapras, prof. Matějček, prof. Vojtíšek, prof. Syllaba, prof. Hora, prof. Weigner, J. Kvapil, K. Scheinplflug, E. Svoboda, J. Schieszl i inni.

⁹⁹ AKPR, zesp. T, 635/21; zesp. T, 120/35.

¹⁰⁰ SÚA, VA MZV, „Hospodářská politika” z 23 lutego 1935.

¹⁰¹ Tamże, „Národní listy” z 20 czerwca 1937.

towany¹⁰². Ulotki z hasłem „Nic nad naród” sypały się na wyborców na każdym kroku, a numer listy wyborczej Zjednoczenia Narodowego świecił z willi Kramáře na całą Pragę. Mówcy Zjednoczenia domagali się oczyszczenia państwa z bolszewików, Żydów, masonów, polityków „zamkowych”, postępowych emigrantów z hitlerowskich Niemiec itd. Skandale i awantury stanowiły nieodłączny akompaniament zebrań wyborczych Zjednoczenia Narodowego.

A mimo to uzyskano mizerne wyniki. W wyborach do Zgromadzenia Narodowego Zjednoczenie otrzymało 456 tys. głosów, tzn. głosowało na nie 5,5% wyborców. Otrzymało więc o 100 tys. głosów i 2 mandaty więcej niż w 1929 r. Jeśli wziąć pod uwagę, że podczas wyborów w 1935 r. w skład bloku wyborczego nie wchodziła ani partia Kurtiaka, ani Słowacka Partia Narodowa, można uważać, że Zjednoczenie Narodowe odniosło sukces. Lecz w porównaniu z zapowiadającym wynikiem była to klęska. Stříbrný rzekł się mandatu, a Kramář miał podobno powiedzieć: „Ten naród to szmaty!”. Wybory do przedstawicielstw ziemskich, które odbyły się 26 maja 1935 r. pokazały, że najsilniejsze pozycje Zjednoczenie Narodowe miało w Czechach, gdzie padło na nie 7,4% głosów. Na Morawach i Śląsku otrzymało 3,5%, w Słowacji 1,2%, a na Rusi Podkarpackiej 1,4% głosów¹⁰³.

Kolejny zawód przeżyło Zjednoczenie podczas wyborów prezydenckich w grudniu 1935 r. Beneš należał do nieprzejednanych wrogów skrzydła Kramáře w Czechosłowackiej Narodowej Demokracji, także Stříbrný miał z nim swe porachunki. Kierownictwo Zjednoczenia Narodowego zatem bardzo aktywnie włączyło się do sprzysiężenia montowanego przez agrariuszy przeciw Benešowi. Z radością opowiedziało się za kandydaturą prof. B. Němca, mimo że po założeniu Zjednoczenia opuścił szeregi Czechosłowackiej Narodowej Demokracji. Zjednoczenie było też jedynym stronnictwem, które podczas wyboru prezydenta głosowało w Zgromadzeniu Narodowym na Němca¹⁰⁴.

Organicznym składnikiem działalności przedwyborczej Zjednoczenia Narodowego była kampania antyradziecka, stanowiąca fundament jego stanowiska w kwestiach polityki zagranicznej. Główną rolę odgrywał tu Kramář wraz z grupą czołowych działaczy i publicystów Zjednoczenia (A. Hajn, St. Nikolau, L. Borský, Fr. Mareš i inni). Obiektem ich ataków był układ sojuszniczy z ZSRR, określany przez nich jako bezwartościowy i niebezpieczny dla stabilności wewnętrznej Republiki. Mając negatywny stosunek do systemu bezpieczeństwa zbiorowego, w którym uczestniczyłby ZSRR, Zjednoczenie Narodowe upatrywało wyjście w zbliżeniu z faszystowskimi Włochami. Ekspansywną politykę Włoch w Afryce nazywało istotnym przyczynkiem do stabilizacji sytuacji w Europie środkowej, stanowczo potępiało sankcje Ligi Narodów. Jeszcze większe rozdrażnienie wywoływało jednak kształtowanie się międzynarodowego frontu antyfaszystowskiego. Kramář pisał w październiku 1935 r.: „Gdy chodzi o Murzynów, którym grozi co najwyżej odro-

¹⁰² Dane na temat pochodzenia pieniędzy są rozbieżne. Według niektórych informacji wybory finansował Hodáč, zapewne ze źródeł skrzydła przemysłowego. Według innych kampanię finansowano ze skatupy Kramáře. Zdaniem E. Beneša wybory finansowali agrariusze (AKPR, zesp. T, 77/34, T. 294/37; notatka P. Sámala z 15 marca 1937).

¹⁰³ *Přiruční slovník k dějinám KSČ* t. II, Praha 1964, s. 971.

¹⁰⁴ Za kulisami pojawiła się także kandydatura Kramáře, którą gotowa była podobno poprzeć henleinowska Sudetendeutsche Partei. Zob. J. W. Brügel, *Tschechen und Deutsche 1918—1938*, München 1967 s. 593.

bina europejskiej kultury, to pod sztandarem bolszewickiej kampanii przeciw faszyzmowi gromadzą się wszyscy postępowi ludzie nowej Europy!"¹⁰⁵. Zachodnią orientację polityki czechosłowackiej obserwowano z rosnącym sceptycyzmem. Anglii wypominano brak zainteresowania losami Europy środkowej, Francję potępiano nie tylko z racji jej defensywnej strategii politycznej i wojskowej, ale też za sukcesy frontu ludowego. K. Kramář pisał więc, że nie jest to „Francja, którą kochamy” i że bolszewizacja Francji kładzie kres jej pozycji w Europie¹⁰⁶. Wielki zawód sprawiły Zjednoczeniu Włochy, których wpływy w Europie środkowej po awanturze abisyńskiej przejmował faszyzm niemiecki.

Im silniejszy był nacisk nazistowskich Niemiec, tym ostrzej przywódcy Zjednoczenia Narodowego krytykowali układ o sojuszu z ZSRR i tym usilniej rozwijali kampanię przeciw „bolszewizmowi w kulturze”. Patronujący tym akcjom Kramář nie był do tego stopnia zaślepiiony, żeby nie zdawać sobie sprawy, iż zbliża się chwila nowej fazy niemieckiego „Drang nach Osten” i że Czechosłowacja może stać się pierwszą ofiarą. Dominantą jego życia stała się jednak polityka antyrewolucyjna i antyradziecka, której — jak świadczą artykuły z lat 1935—1937 — gotów był podporządkować nawet swój nacjonalizm. W styczniu 1937 r. pisał: „Jeśliby zatem Europa miała być podzielona na dwa obozy, to na antybolszewicki i bolszewicki. Koniec końców jest to ważniejsze niż sprawa granic, jeśli bowiem na świecie zwycięży bolszewizm, obojętne będzie, jakie będą granice powszechnej biedy i cierpienia — i czy w ogóle jakiegokolwiek będą”¹⁰⁷.

Koncepcja polityki zagranicznej głoszona przez Kramářa nie była tylko jego osobistym wyznaniem wiary. W tych sprawach dotyczących bezpośrednio również wewnętrznego życia politycznego Republiki Czechosłowackiej, faszystowskie oblicze Zjednoczenia Narodowego jako całości ujawniało się najbardziej. Postawa Zjednoczenia wobec rewolucji, ZSRR i faszyzmu była kopią hasel nazistowskich propagowanych przez Goebbelsa. A mimo to moim zdaniem Zjednoczenia Narodowego nie należy uważać za partię zdeklarowanie faszystowską. Z „klasycznym” faszyzmem łączy je nastawienie antyrewolucyjne i antyradzieckie, skrajny nacjonalizm, antysemityzm oraz awersja do systemu burżuazyjno-demokratycznego. Różnice natomiast polegały na braku zarówno demagogii społecznej, apelującej do mas ludowych hasłami pseudosocjalistycznymi, jak kultu wodzostwa, dyktatury i ofensywności. Te różnice nie powinny być zapisane Zjednoczeniu na plus. Wynikały stąd, że przywódcy stronnictwa nie byli w stanie przeskoczyć samych siebie. Kramář należał do polityków, którzy gardzili ludem.

Niepowodzenie Zjednoczenia Narodowego nie wynikało jednakże stąd, że nie przekształciło się w partię czysto faszystowską. Poniosło klęskę, ponieważ przeciwstawiły się mu siły rewolucyjne i antyfaszystowskie, które nawiązały do demokratycznych tradycji czeskiego i słowackiego ludu i przekonały go o niebezpieczeństwie grożącym ze strony nie tylko faszyzmu obcego, ale i rodzimego.

Już na kilka miesięcy przed śmiercią K. Kramářa 26 maja 1937 r. w Zjednoczeniu Narodowym rozgorzała zacięta walka o władzę. Schede po nim pragnął zagarnąć Stříbrný, który wykorzystywał niechęć Kramářa do Hodáča. Początkowo wydawało się, że intrygi Stříbrnego osiągną swój cel, zwłaszcza gdy Hodáč stracił poparcie skrzydła przemysłowe-

¹⁰⁵ „Národní listy” z 13 października 1935.

¹⁰⁶ SÚA, VA MZV, „Národní listy” z 15 października 1936.

¹⁰⁷ „Národní listy” z 24 stycznia 1937.

go¹⁰⁸. W marcu 1937 roku Kramář pozbawił Hodáča funkcji wiceprezesa¹⁰⁹. Hodáč jednak nie zamierzał poddać się i jego gazeta „Polnice” rozpoczęła ataki na prezydium partii¹¹⁰. Do próby sił między Hodáčem a Stříbrným doszło na konferencji miejskiej w Pradze. Przedstawiciele Ligi zostali przegłosowani i opuścili salę, natomiast Hodáč utrzymał swe pozycje¹¹¹. Ten zaskakujący zwrot był następstwem sojuszu, jaki Hodáč zawarł z ugrupowaniem kierowanym przez Ježka, Rašina i Lukavskiego. Pod koniec kwietnia usuwano członków Ligi ze Zjednoczenia Narodowego.

W czerwcu 1937 r. zebrał się I zjazd Zjednoczenia Narodowego, który wciąż odraczano z uwagi na ciężką chorobę Kramářa. Był to w istocie VI zjazd Czechosłowackiej Narodowej Demokracji, która jednakże pozostała przy nowej nazwie. Wybrane na zjeździe kierownictwo było nowym zespołem. Stanowiska prezesa po śmierci Kramářa nie obsadzono. Wiceprezesami zostali wybrani: R. Fischer, Hodáč, Ježek, J. Trnobranský (dotychczas członek Ligi) i G. Řehák. Sekretarzami stali się V. Mykina, B. Klac i J. Heřman. Na przewodniczących komisji statutowych wybrano Rašina (prasa), V. Horáka (finanse) i V. Kneborta (sprawy organizacyjne)¹¹². Jednym z najdonioślejszych wystąpień na zjeździe było przemówienie Ježka. Walkę o władzę w partii interpretował on jako spór między nacjonalizmem negatywistycznym, opozycyjnym, który reprezentował Stříbrný, a konstruktywnym, państwowotwórczym nacjonalizmem nowego kierownictwa. Oświadczył, że stronnictwo Kramářa „należy do państwa” i chce wejść w skład rządu¹¹³.

Nowy kurs znalazł wyraz w uchwalonych na zjeździe dokumentach programowych. Zjednoczenie Narodowe uznało się za partię państwowotwórczą, która broni pozycji międzynarodowej i wewnętrznej integralności republiki, przedkłada interesy narodu nad interesy klas i stanów oraz kategorycznie sprzeciwia się udziałowi w rządzie Niemców. W części programu poświęconej problematyce gospodarczej stwierdzano, że podwaliną państwa musi być system prywatnokapitalistyczny, któremu trzeba zapewniać warunki rozwoju. Zarazem wysunięto postulat „depolityzacji” spraw gospodarczych. Sformułowanie to pojawiało się w dokumentach i przemówieniach Czechosłowackiej Narodowej Demokracji i Zjednoczenia Narodowego już w poprzednich latach, a treścią jego było dążenie do pozbawienia agrariuszy przewagi w sporach na tematy gospodarcze, toczonech w koalicji rządowej. W zakresie polityki zagranicznej program Zjednoczenia Narodowego stał na gruncie testamentu Kramářa. Stanowczo wypowiadano się przeciw paktowi z ZSRR i precyzując zadania czechosłowackiej polityki zagranicznej stwierdzano, że Czechosłowacja powinna uwolnić się od tego układu. Wstępnym warunkiem kontaktów z ZSRR — powiedziano następnie — jest wyrugowanie bolszewików i ich sprzymierzeńców z wewnętrznego życia politycznego kraju. Czechosłowacja nie powinna być terenem walk obcych idei i państw (miano na myśli głównie nazistowskie Niemcy i ZSRR) i jej losami należy zainteresować państwa zachodnie. Politykę premiera Hodży oceniano nader pozytywnie, jako drogę od wczorajszych iluzji do dzisiejszego i jutrzejszego realizmu.

¹⁰⁸ AKPR, zesp. 17, 77/34, T, 294/37; notatka P. Šámala z 15 lutego 1937.

¹⁰⁹ SÚA, VA MZV, „Právo lidu” z 12 marca 1937.

¹¹⁰ Tamże, „Lidové listy” z 11 marca 1937.

¹¹¹ Tamże, „Rudé právo” z 28 marca 1937.

¹¹² *Programová usnesení I. sjezdu Národního sjednocení*, Praha 1937, s. 5 n.

¹¹³ SÚA, VA MZV, „Národní listy” z 20 czerwca 1937.

Oblicze polityczne Zjednoczenia Narodowego zmieniło się nieco wskutek odejścia Ligi. W stosunku do innych ugrupowań czeskiej burżuazji przyjęto ton łagodniejszy — jak wypadało w związku ze spodziewanym i upragnionym wejściem w skład koalicji rządowej. Dobitnie deklarowano pozytywny stosunek do obrony republiki. Najostrzejszą postawę zajęto jednak nie wobec nazistowskich Niemiec i ich piątej kolumny w Republice Czechosłowackiej, ale wobec ZSRR oraz sił rewolucyjnych. Miało więc raczej „Rudé právo” stwierdzając, że Zjednoczenie Narodowe nie ściągnęło pirackiej bandery¹¹⁴.

Prośba Zjednoczenia Narodowego o przyjęcie do koalicji rządowej początkowo nie była wysłuchana. Wydaje się, że właśnie ta sytuacja pobudzała do rozważań, w jaki sposób można by zwiększyć widoki na wejście w skład rządu. Niektóre głosy dowodziły, że zależność Zjednoczenia od agrariuszy, przejawiająca się zwłaszcza w organach prasowych partii¹¹⁵, jest nie na miejscu wobec odmienności interesów kół agrarnych i przemysłowych. Pojawiały się też uwagi o potrzebie współdziałania z partią rzemieślniczo-kupiecką, a nawet socjalistami narodowymi¹¹⁶. Wydaje się, że z tych dwóch możliwości wybór padł na rzemieślników i kupców. W istocie jednak Zjednoczenie Narodowe również później pozostawało pod wpływem polityki agrarystycznej.

Marzenie Zjednoczenia o udziale w rządzie ziściło się w marcu 1938 r. Fotel ministerialny zajął Ježek, który w maju 1938 r. został mianowany ministrem zdrowia. W majowych wyborach do rad gminnych Zjednoczenie Narodowe uczestniczyło jako ostentacyjnie nacjonalistyczne stronnictwo koalicyjne. Zmiana kostiumu nie przyniosła jednakże oczekiwanych wyników. W porównaniu z poprzednimi wyborami (tzn. do rad gminnych w 1931 r. i parlamentarnymi w 1935 r.) liczba uzyskanych głosów znów się zmniejszyła.

W decydujący etap dziejów pierwszej republiki Zjednoczenie Narodowe wkraczało jako partia, która głosiła wprowadzenie potrzeby obrony Republiki, ale opowiadała się za porozumieniem z nazistowskimi Niemcami i atakowała ZSRR oraz rewolucyjne i postępowe siły w Czechosłowacji. Miało udział w polityce, której nadawała ton prawica z agrariuszami na czele, a która w głównej mierze przyczyniła się do katastrofy monachijskiej. Dramatyczne dni września 1938 r. prowadziły do pewnego różnicowania w szeregach Zjednoczenia Narodowego. Grupa kierowana przez Rašina skłaniała się ku idei obrony republiki i podjęła pewne działania w tym kierunku, podczas gdy oficjalne kierownictwo podążało za tą ekipą polityków czechosłowackich, która doprowadziła pierwszą republikę do kapitulacji.

Po Monachium Zjednoczenie połączyło się z innymi prawicowymi partiami i ugrupowaniami w Partię Jedności Narodowej [Strana národní jednoty], stanowiącą trzon ekipy rządzącej drugą republiką. Po zajęciu przez hitlerowców reszty ziem czeskich (15 marca 1939 r.) z członków Zjednoczenia Narodowego rekrutowali się aktywni uczestnicy życia politycznego i gospodarczego Protektoratu Czech i Moraw. Ich gorliwa kolaboracja była finałem ruchu, który do znudzenia powtarzał, że jest jedynym reprezentantem cnót i wartości moralnych narodu.

¹¹⁴ Tamże, „Rudé právo” z 23 czerwca 1937.

¹¹⁵ „Národní listy” odnosiły się do agrariuszy z prawdziwą dewocją; powszednią też ich praktyką było zamieszczanie artykułów agrarystycznych dziennikarzy. Zob. cytowana notatka P. Šámala z 15 lutego 1937.

¹¹⁶ SÚA, VA MZV, „Národní listy” z 16 stycznia 1938.

Зденек Слядек

ЧЕХОСЛОВАЦКАЯ НАРОДНО-ДЕМОКРАТИЧЕСКАЯ ПАРТИЯ (1918—1938)

Партия эта возникла из объединения нескольких правых группировок в феврале 1918 года. Вначале она приняла название Чешской Законогосударственной демократии, которое было изменено на съезде в марте 1919 г. Эта партия высказывалась за упрочение капиталистического строя, за национальный и классовый солидаризм, против революционного рабочего движения. Сразу после возникновения, в послевоенной революционной атмосфере она поступилась некоторыми социальными реформами, от которых несколько лет спустя полностью отказалась. В политической практике партия связала себя с кругами крупного чешского, особенно финансового, капитала.

Впреки ожиданиям руководителей, ЧНД получила сравнительно небольшое число голосов во время выборов, но ее роль в стране укрепляли связи с хозяйственными сферами. Она постепенно лишалась поддержки тех кругов, которые сразу после возникновения Чехословацкой Республики связались с нею, надеясь на умеренные социальные реформы. В то же время она приобретала влияние в крайне реакционных кругах.

Чертой народно-демократической партии было наличие внутренних групп, отличавшихся своими позициями по некоторым вопросам. Большую роль играло т. наз. промышленное крыло, представляющее интересы крупного промышленного капитала. В междувоенные годы постепенно увеличивалась роль фашиствующего течения. С другой стороны образовались группы, стоящие на почве буржуазной демократии. Внутренняя политическая дифференцированность приводила к многим расколам, а также к поворотам линии, осуществляемой руководством партии. Расколы и изменения линии сочетались также с персональными вопросами. Тогда как главный представитель народной партии К. Крамарж был решительным противником Т. Г. Масарика и Э. Бенеша, некоторые другие деятели были склонны сотрудничать с ними.

Во внешней политике народная демократия представляла курс крайне враждебный СССР. В тридцатые годы, несмотря на опасения, порождаемые политикой Германии, она была склонна скорее подвергнуть опасности существование Республики, нежели одобрить чехословакско-советское сотрудничество.

Несмотря на эволюцию вправо и сочувствование некоторым методам и целям фашизма, народная демократия не стала фашистской партией. От фашизма отличало ее м. пр. отсутствие социальной демагогии.

В 1935 году народные демократы вместе с некоторыми другими реакционными группировками вошли в состав Народного Объединения. Оно потерпело поражение в выборах, приведшее к новым расколам. Однако партия сохранила свое измененное название. В 1938 году партия провозглашала, правда, необходимость защиты Республики, но высказывалась за соглашение с Рейхом и выступала против СССР. После Мюнхена Объединение соединилось с другими буржуазными партиями в Партию Национального Единства, после же образования Протектората Чехии и Моравии из рядов народных демократов набирались активные коллаборационисты.

Zdeněk Sládek

LE PARTI NATIONAL-DÉMOCRATIQUE TCHÉCOSLOVAQUE (1918—1938)

Le parti en question a été constitué en février 1918 par quelques groupements de droite. Dans ses débuts il prit le nom de Démocratie de Droit d'Etat Tchécoslovaque qu'il changea en Démocratie Nationale en mars 1919. Ce parti proclamait

la consolidation du régime capitaliste, le nationalisme et le solidarisme de classes, opposée au mouvement ouvrier. Néanmoins, après s'être constitué, il préconisait, dans l'atmosphère révolutionnaire d'après-guerre, des réformes sociales qu'il refusa dans la suite. Pratiquement ce parti s'était uni aux milieux du grand capital tchèque et surtout du capital financier.

Contrairement aux prévisions de ses chefs, le parti n'obtint qu'un nombre relativement peu élevé de votes lors des élections, mais son rôle dans le pays se trouva raffermi par ses attaches avec les milieux économiques. Graduellement la Démocratie Nationale perdait l'appui des cercles qui s'étaient d'abord liés avec elle, dans l'espoir de réformes sociales modérées. En revanche, elle acquérait de l'influence à l'extrême-droite.

C'était un parti composé de groupes à tendances parfois divergentes. Ainsi les industriels y jouaient un rôle important mais les tendances fascistes croissaient continuellement dans ce groupe. Cependant d'autres groupes se formaient, partisans d'une démocratie bourgeoise. Ces divergences à l'intérieur du parti furent la cause de nombreuses crises et de déviations imprimées à la ligne prévue par les chefs. Il s'agissait également de questions personnelles: tandis que K. Kramář, représentant principal de la démocratie nationale, était l'adversaire irréductible de T. G. Masaryk et de E. Beneš, certains activistes inclinaient à coopérer avec eux.

La politique étrangère de la Démocratie Nationale était foncièrement hostile à l'URSS. Dans les années trente, malgré l'appréhension de la guerre, elle préférait même exposer la République à un danger de mort, plutôt que d'approuver une coopération avec L'Union Soviétique.

Néanmoins, malgré ses tendances de droite et la sympathie qu'elle témoignait à certaines méthodes et visées d'extrême droite, la Démocratie Nationale n'est pas devenue un parti fasciste. Ce qui la séparait du fascisme c'était, entre autres, un manque total de démagogie sociale.

En 1935, les démocrates nationaux firent partie avec d'autres groupements réactionnaires, de l'Union Nationale. Celle-ci subit un échec aux élections, ce qui fut la cause de nouvelles scissions. Pourtant, le parti conserva sa nouvelle enseigne. Bien qu'en 1938 il proclamât la nécessité de défendre la République, il demanda en même temps de conclure un accord avec le III-e Reich et se déclara contre l'URSS. Après Munich, l'Union forma avec les autres partis bourgeois le Parti de l'Unité Nationale. A la suite de la création du Protectorat de Bohême et de Moravie c'est parmi les démocrates nationaux que se recrutèrent d'actifs collaborateurs.